

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA :

PÉTERFI DÉNES.

FŐMUNKATÁRSÁK :

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ.

XLI. KÖTET.

KOLOZSVÁR,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1906.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

ÉVI KÖZLEMÉNY

DEBRECENI DZSZA

ÉVI KÖZLEMÉNY A DZSZA TAGJAINAK ÉRTELMEZÉSÉRE

1881

1881

DEBRECENI DZSZA ÉVI KÖZLEMÉNYE

1881

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Karácsonyi beszéd. ÁDÁMOSY GÁBOR	40
--	----

II. Hittaniak, bölcselmiek.

Vallás és szabadság. VÁRY ALBERT	17
Böhm axiológiája. DR. GÁL K.	105
Gyöngymondatok. (Ujkori írótól.) Gyűjtötte KISS MIHÁLY	46
A mennybemenetel (I—III.) BÖLÖNI VILMOS	121, 181
A vallás: annak változó formái és örök lényege. Savagetől JÓZAN MIKLÓS	266
A béke útja hét tízparancsolatban. Egy huszadik századbeli ember számára. Az „Inquirer“ angol lapból. FERENCZ JÓZSEF	342

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Harcz a műveltség és nevelés eszményeért. DR. GÁL KELEMEN	81
A középiskola reformja. (DR. G. K.)	58
Törvényjavaslat az egyetemekről. (DR. G. K.)	59
Latin a középiskolában. (DR. G. K.)	59

IV. Életiratok, történelmiek.

Dávid Ferencz. KANYARÓ FERENCZ	1, 65, 134, 192, 237
--	-------------------------

Egyh. tört. adatok: CLX. A reformatus és unitarius papok és mesterek szabadalmi Háromszéken. Közli: Id. DANIEL GÁBOR	22
Rédiger Géza emlékezete. KOZMA FERENCZ	31
Az apostol. CSIFÓ SALAMON	93
Unitárius nézetek fölújulása a középkorban. DERSI K. FERENCZ	103
Az unitarius vallás törvénybe iktatása a pozsonyi országgyűlésen. DR. KISS ERNŐ	159
Bocskai István emléke. DERSI K. FERENCZ	167
Mikó Imre. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	283
Az unitárius egyházjog alaptörvényei. DR. TÓTH GYÖRGY	293
Kornis Borbála és szombatos püree. DR. VASS MIKLÓS	312
Reville Albert. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	345
Benczédi Gergely. (Nekrolog.) PÉTERFI DÉNES	347

V. Egyházi élet.

Az unitarius E. K. Tanács felirata a vallás- és közoktatásügyi ministerhez	229
Az unitarius egyház felterjesztése az alapítványokról szóló ministeri törvénytervezetről	276
Egyházfőtanácsi gyűlés:	
I. Báró P. Horváth Kálmán főgondnok megnyitó beszéde	322
II. Püspöki jelentés	325
III. Az Egyházi Képviselő Tanács jelentése	332
IV. Elintézett ügyek. V.	337

VI. Vegyesek.

Felköszöntő a Berde-serleggel. FEKETE GÁBOR	340
---	-----

VII. Irodalmi értesítő.

Dr. Kóváry László: Magyarország története. Ism. . . . K. Essex Hall Year-Book 1906. Szerk. Bowie Copeland W. Ism. . . . 48. A politikai helyzet 1906. elején. Irta Bodnár Zsigmond. Ism. . . . 48. Az evangélium, mint a XX. század fegyvere. Irta Perczelné Kozma

Flora. Ism. . . . 49. A reformatio vallástört. jelentősége. Irta Rohoska József. Ism. . . . 49. Józan M. felolv. k. Ism. . . . 49. Theologiai Szaklap. Ism. . . . 50. Pályázat egyházi beszéd írására. Ism. . . . 50. Uj szövetségi apokrifusók. Ford. Raffay Sándor. Ism. . . . 109. Egyházi beszédek Bitzius Alberttől. Ford. Nagy Béla. Ism. . . . 109. Erdélyi Múzeum. Szerk. Erdélyi Pál. Ism. . . . 110. Emlékjelek, bizonyságok. Irta Radácsi György. Ism. . . . 171. Philosophie in Ungarn. Irta dr. Rác Lajos. Ism. . . . (I.) 171. Kereszténység és socialis munka. Stopford Brook nyomán, Józan M. Ism. . . . 284. Nyári vasárnapi tanítások. Irta Ürmösi József. Ism. . . . (b. s.) 284. The Choice of a life-work. Irta Wilbur Morte Earl. Ism. 348. Költemények. Irta Murányi Farkas Sándor. Ism. 348. Toroczkó története 1848/49-ben. Irta Borbély István. Udvarhelymegye Rákóczi szabadságharczában. Irta Pálffy Aladár. Ism. 349. Pályázat egyh. beszéd írására. Ism. 349.

VIII. Aranykönyv.

Az ezredéves emlékalpra tett kegyes adományok. 63.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére. 64. 118. 179. 235. 290. 356. A székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok. 119. 291. Adományok a marosvásárhelyi unitárius templom építésére. 180. 236. 357.

IX. Különfélék.

Magyarországon. Németországon. Bajorországon. 51. Oroszországban. Franciaországban. 52. A pápa és Franciaország. X. Pius. 53. Loyson Hyacinthe. A Vatikán. A katolikus párt Belgiumban. 54. A lengyelországi katolikusok. Ujabb emlék Servéthnek. 55. A Brahmo-Somaj. 56. Ki volt Szentgericzének első lutheranus papja? Érettségi vizsgálati utasítás. (Dr. G. K.) 57. Az állam és egyház szétválasztásának következményei. 60. Szentek kimulása. (R—cz.) 61. Unitáriusok száma hazánkban. Bölön. A hódmezővásárhelyi egyh. község. 62. A kormányváltással. A keresztény felekezetek közti béke. 110. Nagy Bocskay István emlékezete. K. F. 111. Szabadelvű judaismus. Amerikában. 112. A német császár. Németországon. A könnyen megalkuvó pápa. 113. Miért következett be

az állam és egyház szétválasztása Franciaországban? 114. A szent rosz. Monistenbund. 115. Jeruzsálem lerombolása. Renan Ernő. Becses khinai okmány. 116. Kitüntetés. Iszló. Konez József. 117. A Wekerle-kormány közokt. és vallásügyi politikája. 172. Az unitárius püspök a főrendiház tagja. A marosvásárhelyi unitáriusok, 173. Austriában. Austriából. 175. Németországban. 176. Loyson Hyacinthe Rómáról. 177. A ref. egyházi zsinat. A hom.-szentpéteri egyh. község. Pálffy Károly †. 178. Hartmann Eduard. Servéth szobra Párisban. 231. A protestans testvériség. A katolikus hittérítésről. Az ó- katholicismus. 232. Ledtowitz német bárónő. A manchesteri unitar. theol. intézet. Lőfi Áron †. Br. P. Horváth Kálmán vesztesége. 233. Mahomedán szabadelvűség. Czionista kongresszus. Japánban. 234. Pál apostol és a judaizansok. 285. Benkő Mihály. X. Pius politikája. 286. A Servét szobra Vienne-ben. 287. A jezsuiták. 288. Loyson Hyacinthe. 288. Barla Domokos †. 289. Pál apostol keresztény gyülekezetei. 349. Az erdélyrészi ág ev. egyh. kerület. A protestantismus. 350. Franciaországban. Schweitzban. 351. Németországon. Cousin Victor és a katholicismus. Francia katolikus írókról. Brunetiére. 352. A felekezeti középiskolák tanárainak fizetésrendezése. (g. k.) 353. Értesítők. (b. i.) 354.

Gyászhirek. 62. 117. 178. 289. 355.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLl. évf.

Januáriuŝ—Februáriuŝ

1-ső füzet.

Dávid Ferencz.

I.

Dávid Ferencz neve és neveltetése.

Dávid Ferenczünk atyja szintén Dávid volt s kincses Kolozsvárnak tehetős polgára. A kolozsvári magyarság Varga Dávidnak hívta s magyarnak tekintette, mert magyar leányt vett el feleségül. E derék varga még a XVI. század hatvanas éveiben is élt. Melius Péter, a híres debreczeni püspök, jól ismerte őt, mert 1570-ben így emlegeti, mikor az ő erős lúdtollával a „Blandrata Ferenczek“, „Franciskánisok“, „Francisco Blandlatrak“, vargák, eretnekek s ördög fiai tudományáról szép képet rajzol: „*A fia penig gyakran gazdagb atyjánál. Varga Dávidnál a fia gazdagb. Blandrata gazdagb atyjánál.*“

A jámbor civis, ki ily érdemetlenül jut a hitviták sodrába, tulajdonkép nem Varga Dávid, hanem Helter Dávid volt. Helter nevét őseitől, Kolozsvár régi szász polgáraitól örökölte. Nagyra látó fia, Ferencz, szűknek találta az apai kört s nagyon is igénytelennek a napról-napra tengődő jámbor civis életet. Vágyódó tekintete anyja fényesebb nemesi rokonsága felé irányult. A Szamosmentét a havasalji apró szász falvaktól le Besztercze vidékéig színmagyar nép lakta sűrű rajokban. Ezek idővel mind nagyobb hatalomra jutottak, még a kolozsvári szász belváros kiváltságokkal elzárt területén is. A jövő kétségtelenül az ő erős kezükben volt. S az ifjú Helter Ferencz ambícióval telt lelke szíves készséggel csatlakozott az előre törő magyar táborhoz, hol az együgyű szász „szomszédságoknál“, csak temetni tudó „kalandos társulatoknál“ sokkal nagyobb, dicsőbb munkakört találhatott fényes tehetségeinek.

Elhagyta legelső alkalommal a kicsinyes szász társadalom apró féltékenykedéssel fentartott zártkörét s kilépett bátran a szabadküzdés mezejére, hogy a szellemi téren a legkitünőbbekkel mérkőzve, maga is az ország nagyjai közé emelkedjék.

Ez eltökélt szándék nyilvánult már akkor az ifjú Helter lelkében, mikor az egyszerű szász családnevet elhagyja s atyja keresztnevéből alkot magának új, magyarosabb hangzású nevet. Franciscus Davidis Colosvarinus, így lép ki először a nyilvános életbe Helter Dávid. Azután is így írja nevét latinnyelvű irataiban. Idővel, mikor magyar műveket is kezd kiadni, a tudós Davidis (Davidé) még egyszerűbb Dáviddá alakul s így meggy át fölvett neve az általános tudatba is, s e magyar néven nyerte el a halhatatlanságot.

Latin, görög, sőt még magyar név is divatban volt ekkor a szászok vidékein, egész a legújabb időkig. A szász jobbágy-nak hajdan rendszeren két neve volt, uránál magyar, odahaza német. Amott Kis, emitt Klein, ott Király, itt Kőnig. Heltai Gáspár talán tízféle változatban is írja latinosan, németesen, magyarosan az ő rövid apai Held nevét. Huet szebeni király-birónak négyféle neve is volt: latin, magyar, görög és szász. A mi klasszikus ízlésű Bogáthink is csak latin és görög alakjában használta az ő Fazakas családnevét. Dávid Ferencz nagy ellenfelének, Meliusnak, szintén volt vagy öt neve. Ugyanez szorgalmatosan felemlegeti műveiben a Dávid Ferencz különböző neveit. Elmondja Dávidnak, Davidisnak, sőt atyjáról Varga Ferencznek is; de a szász ~~Helter~~ nevet, a többi magyarokkal együtt, ő is merőben elfelejtette. Ezt csak Bogáthi feljegyzése tartotta fenn számunkra.¹ Ily egyszerű eljárással s a leírt középkori módon jutott az ifjú Helter a bibliai Dávid névhez. Most csak a Góliáthok után kellett látnia, hogy igaz jogát nevéhez bebizonyíthassa.

Dávid Ferencz kitünő magyarságával egész életén át rajta volt, hogy homályosabb szász eredetét elfelejtesse. 1510—20 közt születvén, előbb szülőföldje városi iskolájába járt, oda, hol Kolozsvár első nagy fia, Mátyás király szerezte, Bonfini és Heltai tanúsága szerint, ismereteinek alapelemeit.

Kolozsvárról Dávid püspöke székhelyére, Gyulafehérvárra ment s ott világi papságra jelentkezett. Szívesen fogadták a hitújítástól elgyengült katolikus egyház fejei s az ifjú feltünő tehetségeinek kiváló jövőt jósoltak. Vajjon elküldték-e őt Páduába, a korabeli katolikus szokás szerint, magasabb képzettség meg-

¹ Lásd Pokoly József közlésében Bogáthi naptári följegyzéseit. Ker. Magvető 1902. 265.

szerzésére? Állítják ezt, de nem bizonyos. Csak annyit tudunk biztosan róla, hogy olaszul sem Blandratával, sem Socinival, de sőt saját vejevel, Trauznerrel sem beszélt. A korabeliek szokása szerint a klasszikus latin nyelv volt az, a mihez legjobban értett. Azután a magyarhoz, némethez, göröghöz és zsidóhoz. Kitűnő tehetségét látván, kiküldték 1547-ben a wittenbergi egyetemre, hol a harmincz év óta vajudó reformatiót saját tapasztalataiból is megismerje.

Itt a nagy Luther és a még mindig hú lutheránus Melancthon példája új világot gyújtott az ifjú forrongó lelki életében. Még ugyanott az Elbe partjáról hálás köszönetét küldi erdélyi pártfogóinak. Közülük Pesthi Gáspárt felkéri, ajánlja őt Medgyesi Ferencz vicarius jóindulatába, kinek gondos kormányzását, ott a messze földön, egy szép latin elégiában dicsőíti. 1550-ben nyomtatta ki ez első irodalmi kísérletét talán magában Wittenbergben. Ugyanez évben jun. 22.-én törvényesítik a tordai országgyűlésen a lutheránus vallást: a kis Erdély szabadelvűségben fölülmulta magát a késedelmes nagy Németországot is. Dávid mellőzi e jó hirre hazasiattében az újhítűeket hevesen zaklató vicariust. A hatalmas, de kegyetlen Fráter György szolgálatába sem kívánczozott. Inkább az emberséges lutheránusok szövetségét kereste. Beszterczén vállalta el 1551-re az új protestáns iskola igazgatását, mely város Brassót a hitújítás terén nyomon követte s egy gvardiánból vált főbírája alatt még Szebent is fölülmulta a hitújítók pártolásával.

II.

Dávid Ferencz első sikerei.

A beszterczevidéki szászok hamar fölismerték, hogy az ékesszóló és szívesen vitatkozó tudós tanárnak inkább a papok között volna méltó helye. Egy év múlva már a szomszéd Petresre (Petersdorf) hívják, hol ő az első lutheránus plebánus s ő terjeszti el a nép közt e vidéken az újonnan megtisztult protestáns vallást.

Híre mind messzebb, mind távolabb terjedt. 1553 elején már örömmel hazatérhet szülővárosába, hol a tanács a beteg Vizaknai helyett az első magyar protestáns főiskola élére Dávidot

állítja.¹ 1555 őszén a szebeniek is följánlják neki a nagytekintélyű, gazdag, püspökhöz méltó plebániát. Dávid szerényen elutasítja e meghívást és a szüret után az őt régóta sürgető kolozsváriak papságát fogadja el. Egykori tanítója, az öreg Heltai Gáspár volt mellette a főpap, a plebános. Maga mellé az iskola vezetésére magyar segédet fogadott, az 1555-ben hazatért Basilius Istvánt, ki hat évig tanult külföldi egyetemeken.

A protestáns lelki szabadság 1550-ben fölkelt napja óta az erdélyiek szabadon rendezgették egyházi ügyeiket. Rómából keveset, vagy épen semmit sem vártak, bár a tridenti reformáló zsinat már évek óta ülésezett minden lelki és testi jó nagyhangú ígéréssel. A Rómából várt jó helyet végre is 1553-ban az olasz Stancarus Ferencz jött Erdélybe, kit különböző helyekről elűztek már fél Európában különös tudománya miatt. A közbenjáró Jézusról beszélt úgy, hogy nálunk sem kellett senkinek. Az erdélyi magyar gyülekezetek most, kik Bornemissza kath. püspök helyett egy Tamás nevű, kivetkőzött szerzetesre hallgattak, kezet fogtak ez olasz támadásra a Meszesen túl lakó evangélikusok püspökével, Boldi Sebestyénnel. Közös zsinatot tartottak 1555-ben a kis Szék mezővárosában, hol megfeleltek Stankarnak alaposan. Dávid Ferencz tűnt itt ki mindannyiok feje fölött tudományával. Az ő ékesszólása és legyőzhetetlen vitatkozó tehetsége játszi könnyűséggel törte össze a síma, de üres olasz elméskedéseket. A félország sokáig vezető nélkül tévelygő lelki pásztorai most elragadtatva bámultak az új időt jelentő fényes csillagra s Bod és Jakab szerint már a következő évben, Pokoly szerint 1557-ben megválasztották Dávidot az erdélyi magyar evangélikus egyházak első püspökének.

Dávid Ferencz irodalmi téren is legyőzte Stankárt, ki a széki zsinat végzéseit hevesen megtámadta és kigúnyolta. Már 1555 végén megjelent Kolozsvárt az ifjú tudósnak ez első nagyobb műve. Még több nevezetes szolgálattal érdemelte ki a magyar papok közbizalmát. 1557 közepén a kolozsváriak Dávid lectorát, Basiliust, állítják az iskola élére s a volt igazgatót és püspököt a lemondott Heltai helyébe plebánusnak választják. Ezzel Dávid Ferencz, még aránylag fiatalon, az ország legtekintélyesebb papi állását foglalta el. Később, mikor fejedelménél udvari pap lesz, visszaadja Heltainak előbbi állását. De a nép

¹ Tört. Tár. 1898. 166.

jobban szerette a böles Dávidot a sokat okoskodó, öreg Heltainál. S itt megtörtént az, a mi a legritkább esetben történik. A kolozsváriak is elismerték hirneves földijök sokat ígérő, fényes tehetségét s a mi a többszörösen száműzött Kálvinnak nem sikerült, sikerült Dávidnak: legyőzte az ős idők legnagyobb Góliáthját, a versenytársak féltékeny irigységét s próféta lett saját hazájában. Kolozsvár története ezentúl az ő nevéhez fűződik, csaknem egy negyedszázadon keresztül.

III.

Zwingli bukása Erdélyben. Pál apostol megtérése.

1556-ban Kálmáncsehi Márton jön Erdélybe az eltűnt Stankar helyett vallást igazítani. Ő is száműzött apostol volt, mint a tudós olasz kalandor. Csakhogy őt nem a külföld, hanem a legmagyarabb Debreczen dobta ki kebléből, mert az oltárok és más templomi szerek megtürése ellen lázította a tudatlan köznépet. Budai Ézsaiás, Bunyitai Vinceze, Balogh Ferencz és Szűes István, Debreczen történetírója, szerint kiűzték őt társaival együtt a lutheránus városból. Pokoly József szerint, ki az erdélyi ref. egyházkerület megbizásából irt, Kálmáncsehi plébános, sőt püspök is volt Debreczenben és pedig a szakramentárius felekezetnek püspöke, mely felekezet, mint felekezet, közbevetőleg mondva, soha sem létezett sehol nagy Magyarországon. Pokoly alatt jegyzetben megvallja, hogy maga sem hisz annak a Schwarznak, kinek előadását követi.¹ Így Schwarz Károly után Pokolytól is, másoktól is megtudjuk, hogy az élelmes Kálmáncsehi a sánták szokott fufangosságával akart magának Erdélyben helyet szorítani. Mindenekelőtt Olesó Jánosnak csap föl, a ki csak étéért, itáért szolgál. Templomnak jó volt neki a pincze is, keresztelőnek a sertés válú, mert szerinte „ez a keresztvény szabadság“. Ő kath. nevelése folytán keveset értett a tudós könyvek magyarázatához. Épen azért saját „magyar“ vallását ajánlgatta a hiveknek, mely magyar vallást tulajdonkép Zwinglitől kérte kölcsön és csak egy ideig. Az urvacsorát jó magyar borral, mint valami névnapi ünnepet, javalta a paraszti rendeknek. Sőt egyik-másik közrendű, szájas atyafinak is szabadságában állott

¹ Az erdélyi ref. egyház története. Budapest 1904. I. 104.

az új vallás kézzel fogható „igazságait“ papok módjára szeltében hirdetni.

A tanultabbak iszonyodva hallották, hogy a szakramentárius apostol „megüresítette“ a legszentebb szakramentumot is. Kálmánsehit kizárták a templomokból s a templomajtóra szegzett irásokban tiltakoztak parasztos tudománya ellen. A mint a mozgalom nőtt, 1557-ben nemzeti zsinatot hívtak össze Kolozsvárra, a hol Dávid Ferencz az ország papsága előtt legyőzte Kálmánsehit, ki megtörten hagyja el Erdélyt s nemsokára elhal Debreczenben. Némelyek szerint lábujja miatt el se ment a zsinatra, úgy adta fel a füstbe ment terveket. A zsinat s az 1558. tordai országgyűlés és egy újabb zsinat eltiltja a bukott apostol hitelveit s a Melanchtontól kikért böles tanács szerint intézték el a megzavart lutheránus egyházi ügyeket.

Az új hivatalában buzgólkodó Dávid Ferencz még a városi tanácsot is felhívta, hogy a hamis próféták idétlen izgatásait Kolozsvárt hivatalos hatalommal korlátolják. Ugy tett ő is, mint a többi püspöktől látta s mint ahogy azt az akkori országgyűlések és zsinatok is elrendelték. A ref. egyházkerület történetirója mégis legujabban megbotránkozva tiltakozik ez ellen s így kiált fel: a szabadság „vértanuja“ járt elől a büntetésnek sürgetésében! „Az új egyház, mely a szabadság jegyében született, lelki zsarnoksággal kezdi működését. Méltó vezérei, püspökei: Dávid és Hebler.“¹ Igenis méltó vezérei! Immár negyedfélszáz esztendő elmúlt, a világ sokat javult. Mégis kissé különös volna azt kívánni, hogy bárki lutheránus püspök léte ne lutheránus módon cselekedjék. Még a fényes szárnyú, ragyogó pillangónak is szemére vetné Pokoly úr, hogy előbb kopottabb, durva köntöst viselt; sőt hernyó korában kenyeres társaival együtt ő maga is csak a keserű falomban legelt...

A Kálmánsehi szomorú kidőlését követő évben mind világosabbá lett az erdélyiek előtt, hogy az ügyöket melegen pártoló Melanchton nem a régi kemény lutheránus bajnok többé s mindinkább hajlik az urvacsora kérdésében a svájcziaiak felfogásához. A Dávid meggyőződése is utóbb ez irány felé fordult. A mint tisztába jön az újabb hitnézettel, lemond püspökségéről s helyébe a szintén kolozsvári származású Alesius Dénest, a szászfenesi lutheránus papot állították. A szabad kezét

¹ U. o. I. 118.

nyert Dávid Ferencz kolozsvári barátaival, az öreg Heltaival és az ifjú Molnár Gergelylyel, tüstént a váradi zsinatra siet. Ott az erdélyiek képviselőiben előadják újabb és szellemibb felfogásukat az urvacsoráról: ők csak hitben élvezik a Krisztus testét és vérének és nem -- mint Luther -- valósággal. A zsinat tisztos vezetője, Kopácsi István Sárospatakról, nyilvános beszédben ismétli e nyilatkozatokat, melylyel az emberevő áldozatnak még gondolata ellen is tiltakoznak. A „szent öreg” szavait általános helyeslés kíséri s a felvidék és a nagy alföldről egybegyűlt magyar papság menten elszakad az elhalt Luthertől s elfogadják a Melancton sokáig titkolt s csak imént világra került józanabb álláspontját.

E korszakalkotó esemény egyháztörténelmünkben, az eddig csak lappangó helyét irány nyílt fellépése 1559 nyarán történt. 1569-ben ugyanitt Váradon fejezi be egy országos zsinat azt a hitújító mozgalmat, mely tíz évi küzdés után két magyar egyházat, a reformátust és unitáriust, állítja a németes Lutherség helyébe. Nagyfontosságú fordulat volt ez, mely Erdély magyar lakosságát mindörökre megmentette a német művelődés nemzetellen hatása alól.¹

IV.

Az új kálvinizmus. Blandrata és Melius fellépése.

Dávid Ferencz és kolozsvári társai a váradi zsinat megalapodását, pártoló ajánlatukkal, még azon a nyáron az országos zsinat elé terjesztik, melyet a királyné rendeletével hivatnak egybe Medgyesre. E zsinaton kudarcot vallanak, mert az új és a régi püspök, Alesius és Hebler, szóhoz sem engedik jutni őket. Ekkor elfordulnak a hajthatatlan, konok szászoktól s 1559 őszén csak magyarok közt, Marosvásárhelyen, tartják meg az első, tisztán magyar, erdélyi zsinatot, hol a magyarországi hitrokonók is megjelentek vendégképpen. Itt hitvallást készítettek, de csak az urvacsoráról, azt is kegyes philippista szellemben, Melancton Fülpnek tetszőleg. A gyanakvó szászok ezt sem fogadták el. Az 1560. és 1561. medgyesi zsinatokon e tárgyról

¹ Lutheránus testvéreink még csak az ágostai vallástételt sem fordították le magyarra egész a XVII. század második harmadáig. (Balogh, M. prot egyház tört. 38.)

még nagy viták folynak, de nem követi azokat óhajtott siker és egyezség. Az 1561. évi kolozsvári zsinat tehát, hol a „szent öreg“ a magyarországi atyfiakkal ismét megjelenik, tovább halad egy lépéssel s felvetik a praedestinatio rideg tanát is. A többi sarkalatos kérdések ezután sorban következnek. A debreczeniek 1561-ben már református hitvallást, 1562-ben Kálvin-féle kátét adnak ki. A sok futkosást megunt jámbor philip-pisták a szászokkal való s hiábavaló többszöri egyesülő kísérletek után elfogadják végre s magokénak vallják az egész készen talált kálvini hitrendszert. Elfogadta azt maga Dávid is Kálvin sok erényével, de elfogadta azt Mélius Kálvinnak minden hibájával együtt.

Ugyanez időtájban ádáz katolikus támadás éri Erdélyt. Forgách Ferencz váradi püspök eselszövénye a kilenczszeres áruló Balassi Menyhártot és a szabadságukkal elégtelen szöke-lyeket János Zsigmond ellen úszítja. A véres lázadás leverése után a kath. fejedelem elhagyja az Erdélyt untalan eláruló s eladó avult pápistaságot s országa legszebbik templomában, a brüssai fekete-templomban, 1563. ápr. 27-én Alesius kezéből protestáns szertartás szerint veszi az urvacsorát s a lutheránus magyar püspököt udvari papjának fogadja. Blandrata tanácsára tette e nagyfontosságú lépést s most Blandrata, a fejedelem új tanácsosa, fejedelmi felhatalmazással kezd beleszólni az erdélyi zavaros egyházi ügyekbe.

Az olasz Blandrata György pompás klasszikus megjelenésében, erkölseiben s feltűnő ruházatával, zavart hitnézeteivel és nem épen feneketlen tudományával a renaissance egyik legérdekesebb alakja. Sokat járta Európát. Ismerte a fejedelmi udvarokat, urakat, hölgyeket, szolgákat, inasokat, tudósokat, gyóntató papokat, még talán az udvari zsebbeli kutyákat is. Mindent megjegyzett magának s mindennek jó hasznát tudta venni. Tömerdek sokfélét tudott s e tudását folyton szaporította, csakhogy igen esekély eredetiséggel. Mint sok honfitársának, mint akár Stan-carusnak, neki is voltak önállószerü eszméi; de e magán-eszmék csak igen ritkán s akkor is csak nagy kínnal, a mások segélyével tudtak ideig-óráig napvilágra jutni. A mellett a műkedvelő klasszicizmus mellett a hasznót, bármily klasszikus szagja volt is annak, teljességgel nem vetette meg.

Ott volt Genfben 1553-ban, de a Servet máglyájának

fojtó füstje őt csak a szentháromság egyes logikai hibájára figyelmeztette. Tudta, hogy maga Kálvin is megrontotta a háromságot, mikor az Atyát, a keleti egyház szerint, kiemelte az egyenlőségből és első helyre tette. A tudnivágyó Blandratának sok kérdeni valója volt Kálvintól, de a nagy reformátor ébredő gyanuja a kandi kérdezősködőt Genfből mihamar Lengyelországba űzte. Itt is kerülgette őt egy ideig Kálvin bosszús haragja s csak Erdélyben talált magának biztos menedéket a protestáns pápa utána sújtott papiros villámai elől.

Itt mindjárt feltűnt neki a magyar és szász papok között Dávid Ferencz nemes alakja, ki Kálvinnál jóval ékesszólóbb és épen oly bátor, oly szókimondó és éles dialektikával vitatkozó nagy tudós volt; ezen felül még az igazságnak fáradhatatlan kutatója. Blandrata is Dávidban látta meg a fényes jövőt és maga mellé vette őt e jövőnek reá nézve legdicsebb létrehozására.

Am mindkettőre támadt hirtelen Dávid elhagyott oldala mellől a meghalt Kálvint feltámasztani kívánó Melius és az újkor legszenvedélyesebb hitvitái indulnak meg a kies Erdély ez ideig szellemi mozgalmaktól csöndes magyar városaiban.

Melius, máskép Horhi Ihász, vagy Juhász Péter, somogyi juhászivadék, mint Somogyi Péter állított be „test szerint is vér szerint való attyafia, Tengüldi Barnamizza János“ ajánlása folytán 1558-ban a lutheránus Debreczenbe. Az ifjú mester később lelkész és esperes, három év múlva püspök, abból a Somogyból származott, a hol a németfaló Koppán vezér gyűjté egybe egykor a kereszténység ellen támadó pogány seregét. Kora ifjúságát a török uralom tanulságos szemlélete közben töltötte. Látott elég kegyetlen erőszakot, tömérdek ravasz és körmönfont csalást, a másvallásúak kevély megvetését és mindenben sok kiméletlenséget, mihez a török szolgálatban álló délszláv pribékek a Dunántúl igen jól értettek.

1556-ig a tolnai iskolában tanult, Zoványi szerint is. Tolna akkor gazdag török-magyar kereskedő város volt. A magyarok Luther és Kálvin hitét követték s a katolikusokat kiméletlenül kiüldözték „bálványimádó“ vallásukért. Onnan Melius Wittenbergbe ment, honnan visszajövet meglátogatta volt tanárát, Szegedi Kis Istvánt Ráckeviden, ki a sokat ígérő ifjút egész lélekkel Kálvin táborába kezdte áttérítgetni. A brentianus

irányt követő Melius nem egykönnyen hajlott a szives nógatásra. István doktor papirra vetette erősebb érveit s úgy küldötte makaes vendége után, ki Debreczenből is figyelmesen válaszolt azokra. Végre engedett és megtért — utoljára világéletében. Csak így lehet értelmezni Skaricának, Szegedi másik kitünő tanítványának, e két jeles reformátor érintkezésére és írásbeli vitájukra vonatkozó érdekes följegyzéseit.

Nevetésre indítja Melius ismerőit „egy nagynevű egyház-történészünk“ azon sejtelmes állítása, hogy a kis Péterke Debreczenben növekedett s még naivabb e nagy történész nagyobb nevű tanítványa, a ki a lutheránus diákot már a wittenbergi egyetemen *országos hírűnek* állítja (vihar egy pohár vízben!) s azért hivatja a debreczeniekkel „haza“, mert valami lángoló nagy veszedelem miatt „*égető szükségök volt reá*“. E „nagy veszedelem“ az „arianusok“ mozgalma volna, mint Pokolyval Csókás Péter sejteti. Ámde kár 1558-beli karóról károgni évek múltán feltámadt veszedelmek előjelenségéről. Az ilyen históriacsinálás hasonlít a tordakörnyéki urak okos eljárásához, kik megfordulva s kétrét hajolva az Aknatetőn, a lábuk közül nézik a távolban fehérlő erdélyi havasokat, mert úgy a sziklás Toroczko-környék azonnal alpesi tájékká szépül előttük, s a magasan kiemelkedő Székelykő pompás pirámisa szakasztott mása lesz a Genf mellett trónoló Kálvin-tisztelő Montblanknak. Ime kellő hitbeli lelkesedéssel — csak egy kis képzelet és elmés furfang kell hozzá — még a sík pusztá Horfobágyból is akár egy görög-magyar Helikont teremthetünk.

V.

Aran Tamás kudarcza s a hü Melius a nagy Kálvin nyomában.

Meliusnak is az a szándék vert hamarosan gyökeret szívében, hogy ő valódi magyar Kálvin lesz, s amit Szegedi Kis István a Dunamelléken, az ő elhagyott hazájában, elvégzett szép sikerrel, azt ő a keleti Magyarországon még annál is tökéletesebben végrehajtja.

Elein, mint ifjabb, inkább csak segédkezett a nagyhirű Dávid Ferencz mellett a „kolozsvári vallás“ megalapításában. Eközben néhány gyarló egyházi éneket ír s gyöngye magyar

prédikációkat ad ki. Majd latinul fordul a rég elmenekült Stancarus ellen, hogy az itthon levők vállveregetéseit ügyes megrohanással még Dávid Ferencz után is kiérdemelje. 1561-ben végre feljön az ő kívánt napja is. Kivánatos Servetusa akad a vallásjavítónak fellépett Aran Tamás személyében.

Ez a jámbor kőröspeterdi hitvalló kiokoskodja a nemrég teljes egészében megjelent Kálvin-Institutiókból a Servet nem mindenütt szerencsésen czáfolt Restitutiója szembetűnőbb igazságait s újnak hirdetett leleményével Servet bátor példája szerint (kiről ellenségei akkor ezt állították) bément Debreczenbe, Biharország akkori Kálvinuraló Genfjébe s ott akarta az ő legujabb és legjobb hitvallását leghamarább elterjeszteni.

Melius maga is püspök már ekkor s épen oly buzgó volt, mint Dávid Ferencz annak idején. Jól tudta, mint járt el a „hitszilárd“ Kálvin ilyen esetekben.

Utánozta ő is e példás eljárást oly híven, a mennyire tőle kitelhetett. Vajjon csak maga fogatta el a város mihasznáival a hivatlan vendégapostolt? Vajjon levéltitok szentségét s benne helyezett baráti bizalmat tört-é meg szent buzgalmában, mire az utat a tudós Kálvin igen jól megmutatta, — nem felelhetünk most e kíváncsiakat érdeklő kérdésekre. Talán a városi jegyzőkönyvek megfelelnek majd, mint a hogy a Servet nyers, lombos ágból rakott, lassan égő máglyájának minden kannibáli borzalma kiderült a felvilágosult idővel. Csak annyit látunk biztosan az eddig napfényre került emlékekből, hogy Melius szakasztott úgy, mint Kálvin, menydörgő hatalmas hangon prédikált a tudatlan hallgatóság előtt a betolakodott új tudomány hirdetője ellen. S hogy „Isten szájából“ szolt szavainak kellő foganatja legyen, mielőbb összes tisztársait gondosan maga köré gyűjtötte. Elment velök a világi hatóság főbb tisztartóihoz. Egybehívatta a nemes urakat, a nagyságos földesurak tekintetes képviselőit s e legerősebb banderium kíséretében támadt az egy árván tévelygő ordas farkasra, nehogy nyájából csak egy árva bárányt is valamikép kiragadhasson.

Ennél is nagyobbyszerű volt az a grandissimo spettacolo, mit ez ujdonatuj kálvinista-jezsuiták¹ lelkiismeretes gonddal

¹ Maga a nagy Révész Imre is, az orthodox egyház e nemrég kidőlt oszlopa, jellemző önérzetes büszkeséggel hasonlítja a kálvinistákat a jezsuitákhoz, Kálvinról írt művében.

előkészítettek. Még Genfet is lefőzték azzal, hogy a városi hatóság tisztviselői mellett, vagy talán csak a tiszteletes urak tisztes körében, ott érdeklődött a történetek iránt a felekezeties sajtó is Huszár Gál uram, volt egri lelkész, bujdosó személyében.

Amint e nagy készületet meglátta Aran Tamás, harmadnap már rézzé vált ijedtében¹ és visszavont mindent, amit előbb igaznak állított. Másnap a vasárnapot ellenfelei azzal ünnepelték meg, hogy az egybeharangozott nagy gyülekezet előtt vezekeltették meg előbbi eretnekségeért. Azután, hogy ily esattanósan befejezték az ujjongó vagy szánakozó közönség öröme a diszes spektakulumot, egy hatalmas könyvet is vertek utólag az elmenekült próféta boldogtalan fejéhez s még pedig magyar nyelven, hogy a deáktalan szegén döbröcöniek is megérthessék. Maga Huszár Gál is referált külön tudósítóként a szeme előtt lefolyt sensatiós eseményről; de amit hirlapiróink ez ősapja akkor összeirt Aran Tamásról, az nem volt valami nagyon kedvező Aran Tamásra nézve.

Melius sokat bánta később, hogy a konok és hajthatatlan Servet helyett ily könnyülábu körösmenti spanyolra akadt. A kemény reversalist, fájdalom, nem hajthatta végre később, mikor Aran Tamás a feltűnt nagy és sokkal erősb erdélyi mozgalomhoz csatlakozott. Majd mindenik munkájában szidalmazza ezután a tökéletlen vezeklőt, a kit a „tanítók közül csalt el a Sátán álnoksága“, több más paptársával, „Olajos Jánossal és több asszu falevelekkel“ együtt, „kik — Melius szép szavai szerint — az ebek, minden moslékos, dögös tudományba bele kapnak, kiokádják s ismét felnyalják.“

Nincs sok okunk nevetni a bűnbocsátó és kegyelmes Melius ily korai olesó diadalán és későbbi drága kudarcán. 1564 máj. 27-én meghalt Kálvin, ki pallossal, máglyával, tömlőzös pellengerrel, irgalmatlan koprédikálással, általános kémkedő árulkodással és mi mindezeknek sava-borsa: a szent szitkoknak szertelen áradó özönével megjámborította végre a mulatni szerető, vig genfieket, hová őt idegenből és a szegénységből nagylelkűen befogadták. 1555-ben fürdött utoljára ez ókori próféta Genf legyilkolt polgárainak kiontott vérében s az így megtisztított város a hatalmat teljesen kezében tartó Kál-

¹ Melius Arantalan Thamásnak csúfolja őt később.

vin kegyetlen kormánya alá került s a puritán álszenteskedés szemforgató s minden emberit elnyelő örvényébe süllyedt. Akár egy középkori sötét klastrom lelki rabszolgáinak, lelköket markukban tartó nyomorúlt hiveinek egyetlen gondjuk e gyarló, Kálvinos világban a másvilágra való, szüntelen sürgő készülődés volt.

Debreczenben is ilyenfélét tervezett Kálvin útjára tévedt jövevény prófétájok. Első irodalmi munkáin még Erasmusnak, a renaissance nagy tudósának, nemes és emberszerető elvei tűnnek föl. Idővel, a mint jelentősb hatalomhoz, az országos ügyekben nagyobb befolyáshoz jut, az elhunyt Kálvin zordon fenyegető alakja emelkedik ki lelkének titkos mélységéből s fed el előle minden más jótékony behatást. Az ő véres kezű genfi tisztogatósa zavarja meg a magyar főpap józan ítéletét s a mentől hivebb utánzásra törekvés elvakult hevében Melius azt követeli: csak a Kálvin választott népére süssön a Szentháromságegyisten szerető napja s minden más végkép pusztuljon ki ez elfajult országból. Már 1563-ban kiadott prédikációiban ily kemény hangon nyilatkozik a kiirtandó őslakók hitéről:

„Fejedelem tiszte . . . *eretnekeket, eretnek papot megölni, pápa hitét, hamis tudománt, katholikus papot. Azt akarom, hogy még csak neve, büze se maradjon szájunkba a pápa miséje, bucsúja, ostyája, oltára, kelyhe, ruhája hírinek, rutságának.*“ (Ppp 2. és Zzz 4. lev.)

Ez ad világtörténeti érdeket a Melius és Dávid ellenirányú törekvésének s egymással szemben álló reformációjának. A nemes, szépen felvirágzó Erdély nem süllyedhetett alá egy középkori helvét község bigott, klastromszerű színvonalára, hol a hazájukból elzavart szökevény pribékekből válnak a parancsoló s rendszabó elemek. A magyarföld józaneszűbb fiai elbuktatják Meliust mindjárt első kivívott kisebb győzelmei után. Ellenfele is csakhamar elesik, de csak életkora alkonyadtával s egy dicsőn megfutott pálya méltó, hősiecs befeljegésékepen.

A nemes születésére kevély Meliusnak legfőbb sikere csak annyi, hogy élete delén egy uralkodni vágyó s minden más meggyőződést lábbal tiporni kész pártnak lázító vezére. — A polgárrendű Dávid ellenben egész hosszú életén keresztül a szellemi haladás nemesen önfeláldozó bajnoka marad s őt tartathatjuk hazánk részéről a lelki szabadság legnemesebb vértanújának.

VI.

Melius a hatalom polczán. Az első kálvinista biblia.

János Zsigmond nehezen türte egész életében a Kálvin hitet. Ő is, a többi lutheránusok is eretnekségnek tartották és az „átkos szakramentárius“ gúnynévvel illették. Csakis Blandratának köszönhető, hogy a fejedelem nem lépett föl nyiltan is ellenök. Elnézte, hogy itt-ott gyülekezetet alkossanak. 1559-ben csak az egy Marosvásárhely s részben Kolozsvár, 1561-ben már egész Kolozsvár, Torda, Dézs, a legfőbb erdélyi magyar városok, hozzájuk csatlakoztak. 1562-ben teljesen elfordultak Wittenbergtől s most már Genfben gyult fel az ő szemeik előtt a protestántizmus világító fáklyája. A következő évi tordai zsinat befejezi ez átalakulást s a tordai országgyűlés közössé teszi a templomot a testvér-felekezetek közt: sorban tartsanak egymás után istentiszteletet. (Mint még ma is Fiátfalván a reformátusok és unitáriusok.) Befejezésül 1564-ben az enyedi kastélyban a segesvári országgyűlés meghagyása szerint, Dávid Ferencz indítványára, egy általános egyeztető zsinatot tartanak Blandratával, ki most már a fejedelem felhatalmazott képviselője. Ott állt mellette Melius is, a lutheránusok kérlelhetetlen ellenfele s ezeknek két püspökük, Hebler és Alesius.

Hét napig tartott a vitatkozás szóban és írásban, de sikertelenül, mert egyik fél sem engedett. Blandrata a fejedelem felhatalmazásából a lutheranus Alesiust letette a magyar egyház püspökségéből. Helyére Dávid Ferenczet választják s az ezt követő három napi hiábavaló szóvita után az új református magyar egyház merőben elválik a többi „szebeni vallást“ tartó lutheránusoktól. Elváltak az egyesülés minden reménye nélkül. Újabb hét hét mulva Blandrata és Dávid Ferencz indítására a tordai országgyűlés a „kolozsvári egyház vallását“ az egész országban bevett vallássá nyilvánítja s ezzel Dávid, Melius és Hebler püspökségét egyaránt törvényesítették.

Melius halával fogadja a debreczeniek hitére a törvényesített „kolozsvári vallás“ nevet, mely őket, a parasztiakokat, a kincses várossal, Erdély Athénjével, egyenlő jogú polgárokként minősítette. Egy nagy munkát szerzett a lefolyt eseményekről latin nyelven, melyben a póruljárt Heblert, Alesiust és az összes lutheránusokat ismét ledorongolta. Egy apologiát is mellékelte e

művéhez, mely a debreczenieket védelmezte az ellenük szórt luth. rágalmak ellen. Mindkét művét lekötelező figyelemmel ajánlotta az ő pártfogó barátainak, a kolozsvári újhíttű lelkészeknek.¹

Ugyanez év végén újból kitör Magyarország felől a katolikusokkal való régi háború. Balassi Menyhárt, ki szintén mint Melius, érdeme nélkül hitte az üdvözülést, kirabolta Debreczent, felégette a kollegiumot, szentegyházát, sőt még a papok házait is. Meliust nem törte meg e csapás; csakhamar felépítette magának pártfogói segedelméből a „dúszes palotát“ a piacon, míg a templom azután is sokáig romban maradt.

A szemei előtt lefolyt kegyetlen pusztítás most még megerősítette őt harezias kedvében. A boldogult Kálvin hazájában kitört vallásháborúra gondol, hol a templomba begyűjtött hugenottákat Guise hereceg katolikus hívei válogatás nélkül mind egy lábíg levágták. Mily jó volna mostan az ily esetek hasonló megtorlását a magyarországi katolikusok oltórlására felhasználni.

Melius most komoly politikai czéllal folytatja irodalmi munkásságát. Bibliát fordít zsidó nyelvből, mert a buzgó erdélyiekkel szeretne ebben versenyezni, kik között Heltai a kolozsvári papokkal lefordította már majdnem az egész bibliát. Meliusnak nem tetszett e lutheránus együgyűsége valló fordítás. Ő magyar bibliát tervezett s oly igazi orthodox szellemű szentírást, mely mindenestől Kálvin igájába hajtsa a benne vakon bízó alföldi népet, kiket ő csak a maga juhainak tartott és nevezett. Kitészik ma is e művelődéstörténeti fontosságú műveiből, hogy a fiatalon felkapott főpapot elkapta a debreczeni gyors négyes fogat,³ fejébe szállt a hirtelen nagyság és váratlan nagy dicsőség. Már nem tartotta elégségesnek a nagyenyedi zsinaton és a tordai országgyűlésen elért kiváló nagy eredményt. Az egész országot az elismert igaz vallásra akarta mielőbb áttéríteni, ha lehet szép szóval vagy álnoksággal; ha kell, fegyverrel s a legvéresebb erőszakkal, mint ezt a genfi példákából tanulta.

Tűzre kerültek nemsokára e könyvek, a későbbi hasonló

¹ V. ö. Pokoly. I. 162. 163.

³ A „Debreconi Disputatio“ szerint a főbb ref. papok négy szép lovat is fogtak egyszéltiben a kocsí elé — klasszikus görög módra. Csak Pindaros hiányzott a versenyző főpapok megőnéklésére.

T

szellemű Melius-féle új testamentummal egyetemben. Barát és ellenség egyaránt pusztították, azok az ijedt megdöbbenés, ezek a bosszú romboló hatása alatt. Az 1565-ben kiadott „A két Samuel könyveinek és a két királyi könyveknek . . . igazán való fordításából” a tordai és kolozsvári unitárius ekklézsia három példányt őrzött meg. Megtartotta azokat már csak a tanulság kedvéért is. Az egyik példányban felszámolta valaki, hány-szor hamisítja meg Melius a szentírást már csak azzal a vakmerő ráfogással is, hogy az Elohim vagy Jehova Isten helyett a pápistás Szentháromságot teszi meg az Ábrahám istenének. Szerinte Szentháromság Isten az Elohim Israelben. A zsidó nép a Szentháromság öröke és népe s vallják ők is, hogy az egy állatu, tisztelendő Szentháromság a való egy bizonyisten. Illyés a Szentháromság embere, Jehova az Illyésnek Szentháromság istene. Más helyeken Jézus az a Jehova örök isten. Dávid király a niceai zsinatot megelőzőn elismeri: „A Szent Háromság az én erős és magas kősziklám!” Ugyanő ily debreczeni ritus szerint magasztalja istenét:

— Felmagasztalál és dicsérendő vagy Jehova Elohim azaz Szent Háromság egy Ur Isten. Mert nincs senki hozzád hasonló. És senki nincs több Szent Háromság Isten tenáladnál! . . . Most azért Adonai Jehova, én édes Uram Istenem, te vagy amaz egy állatu Szent Háromság Isten. (2 Sám. VII. 18. 22).

A szövegben magában, kivált a könyv vége felé, mind gyakrabban találunk ily oktan ferdítéseket, sőt vakmerő hamisításokat is. Még különösebbek a hozzájuk fűzött magyarázatok. Melius az ő leggorombább észrevételeiben leszámol az összes ker. felekezetekkel, azoknak szentjeivel, a magyarok vallásos érzelmű régi királyaival, sőt itt-ott még saját személyes ellenségeivel is. Mindezeket a kegyetlen reformátor tisztos emlékekkel együtt végpusztulásra, az elmékből való teljes kiirtásra szánta. Még a legnagyobbak, Szent-István, Szent-László igaz nagysága ellen is agyarkodik. Lépten-nyomon elkövetne bármely erőszakot egyháza megerősítése érdekében. S romboló, barbár javaslatait, a törvényes rend felforgatását, a magyar Werbőczy helyett az ó-testamentumhoz való vak ragaszkodást, uraktól, póroktól egyaránt megköveteli.

(Folytatása következik.) 65. l.

KANYARÓ FERENCZ.

Vallás és szabadság.

Egy drága kincsünk, egy szent örökségünk van nekünk. Isten adománya, de az emberek megfosztottak volt tőle. Hosszas, nehéz, elszánt küzdelem és sok áldozat árán juthattunk ismét hozzá. Olyan ez a mi kincsünk, mint a gyémánt. A kinek ninesen, az csak ritkán gondol reá, de a ki bírja, az semmiért le nem mondana róla. Nélküle a gazdag népek szegény koldusok lesznek, vele a puszták sivatagján is áldás fakad. Nélküle üres lesz a szív, vele és általa megtermékenyül a lélek. Ez a mi kincsünk, ez a mi szent örökségünk: *a szabadság*.

Milyen ellenállhatatlan varázserővel bír ez egyetlen szó a lélekre. Az ifju elhagyja hitvesét, avagy jegyesét, az öreg feledi az eltöltött évek súlyát, csakhogy a szabadság lobogója alá sorakozhassék. A gyöngé nő elszánt hőssé magasztosul a szabadságért való küzdelemben és az édes anya pajzsot ad a csatába induló fiúnak, mondván: „Vagy ezzel, vagy ezen”. Ez egyetlen szó sokszor rázott föl mélységes álomból népeket, sokszor állított talpra nemzeteket és sokszor egyesítette egy szent küzdelemre a legkülönbözőbb gondolkozású embereket. Nagy erő van ez egyetlen szóban: *szabadság*.

Ez adja meg az életnek becsét és tartalmát. Nélküle a legkiválóbb emberi erők, legfölségesebb isteni adományok parlagon hevernek terméketlenül. Nines ezélja az életnek. Nines a mi táplálja és erősítse a küzdelmeket.

Minden, a mi szent és kedves lehet előttünk, a szabadságtól nyeri valódi értékét. Van-e valami szentebb előttünk, mint a haza? Az a haza, melyet apáink vérük hullásával szereztek s a melynek minden hegye és halma egy-egy kedves honfiui emléket újít fel lelkünkben. És mégis a történelem több esetet említ, hogy ezrenként hagyják el hazájukat, a midőn az nemesak nem biztosítja a szabadságot, de attól megfosztja polgárait. Jólét, gazdagság és kényelem . . . semmi sem pótolja a

szabadságot. A szolgaság tudatában izetlen a kenyér, nem ad nyugalmat az álom és szurós tövisekkel van kirakva a kényelem párnája. A költő szerint is ezért éneklí a rabmadár:

„Jól gondoztok, nem tagadom,
Fölseng érte hála dalom:
De a jóllét a rabsággal,
Nem ér föl a szabadsággal“.

A míg én itt a szabadságot mindenek fölött magasztalom: addig mondhatja valaki, hogy ez mind igaz lehet, de én nem látom az érem másik oldalát. Nem látom azokat a visszaéléseket, melyeket a szabadság nevében és jelszava alatt elkövettek a történelem folyamán. Nem hallom az utczai demagógia lázító beszédét, mely lángra gyújtja az irigység és boszú tűzét s keresztre juttatja magát a Jézus Krisztust. Nem látom a féket vesztett szenvedélyek gyilkos munkáját, a mely mint megáradt folyam elsöpör és magával ragad minden jogot, minden rendet és minden igazságot. Nem látom az anarchia ama rémes cselekedeteit, a melylyel akárhányszor gyilkos tört márt a legártatlanabb szívbe is.

Azonban én mindezeket jól hallom és látom. De ezek előttem semmi egyebet nem bizonyítanak, mint azt, hogy a mint Istennek minden áldásával, úgy a szabadsággal is visszaélnék az emberek. Azért magát az áldást nem szabad kicsinyelnünk. Már Kálvin megmondotta volt, hogy azért, mert a szabadság czime alatt Isten iránti engedetlenség és zabolátlan szabadság fordul elő, nem kell sem nekünk lemondanunk a szabadságról, sem másokat megfosztanunk tőle. Az emberi nyelv nem okoz-e tenger fájdalmat és keserűséget rágalmazásával, igazságtalan emberszólásával; de azért senkinek sem jut eszébe, hogy azt végképpen kiirtsa. Hát a tűz mennyi szerencétlenségnek lett már okozója, a midőn korlátjait áthágva, hamuvá tette egy élet munkásságának minden gyümölcsét s akárhányszor magát az életet is. De azért a tűz létünk fentartásának egyik legnélkülözhetetlenebb eszköze s annak a teljes kipusztítására senki sem gondol. Olyan a szabadság is, mint a tűz. Érett ember kezében áldás. Vigyázatlan gyermek kezében könnyen átokká lehet.

Hát vajjon a vallás és szabadság milyen viszonyban vannak egyik a másikkal? Előre is kijelentem, hogy én, ha drága kincsnek tartom a szabadságot, nem kevésbbé nagyra becsülöm a

vallást is. Sőt többet mondok. Életem ezéjja, hivatásom szent-sége, kötelességem teljesítése mind erős szálakkal köt engem a valláshoz. Abban találok földi boldogságomat s attól várom a mennyei üdvösséget. És mégis, ha a vallás engemet abba a nehéz helyzetbe hozna, hogy választanom kellene közte és a szabadság között; ha hitemet, meggyőződésemet, értelmemet és lelkiismeretemet, szóval legtermészetesebb emberi jogaimat követelné cserébe azokért az áldásokért, a melyeket adhat: nem sokáig haboznám, lemondanék a vallásról és annak minden áldásáról, csakhogy emberségemet, Istentől nyert jogaimat megőrizhessem. De vajjon föltételezhető-e az, hogy a szó igaz értelmében vett vallás ilyen nehéz kérdés elébe állítaná az embert? Istenről, a kit a szeretet atyjának mondunk, el nem hihetjük, hogy a mit egyik kézzel adott, azt a másikkal visszavenné tőlünk. Avagy Jézusról, a keresztény vallás nagy alapítójáról föltehetjük-e azt, hogy ő emberi jogainktól megfosztott volna minket. Hiszen ő éppen a szabadság lobogóját hordozta egész életében. Minden szavából a szabadság szelleme és szeretete sugárzik. Úgy ismerjük és tiszteljük őt, mint a mi nagy szabadtónkat. Nem is ok nélkül. Ő emelte fölül a lelket a törvényességén. Ő szabadította meg a betű nehéz bilincsétől. Ő világosított fel, hogy a vallásosság nem a törvény puszta cselekedeteiben, nem üres külsőségekben, nem látszatban és képmutatásban áll, hanem a lélek hitében, a szív jóságában és az ebből származó kegyes életben. Ellenségei is éppen azt vetették a szemére, hogy ő nem akarja a vallásosságot bizonyos helyhez és bizonyos tételekhez kötni. Nem vétkezhetik senki nagyobbat a Krisztus szelleme ellen, mint az, a ki az emberi jogoknak legkiválóbb apostolát, a szabadságnak Istentől küldött hős bajnokát úgy akarja a tudatlanság előtt föltüntetni, mint a ki bármiféle külső tételekben békót és bilincset kovácsolt volna a lélekre.

Az apostolok tanításának méltóképpen a Mester szelleméhez, ezéjja éppen az volt, „hogy megszabadítsák a vallásos érzelmet a külső és emberek által gyakorolt tekintélytől, hogy megszüntessenek minden gátló korlátot és oly álláspontra emeljék az embert, melyen a lélek szemei előtt tiszta fényben tárul fel minden“. (Baur. Őskereszténység, 47. l.) Szerintük a hol az Úrnak lelke vagyon: ott szabadság van. És mintha csak sejtették volna a bekövetkezendő nagy veszedelmet, nem szűnnek

meg lépten-nyomon hangoztatni az igét: „A szabadságban, melylyel minket Jézus megszabadított, álljatok meg és ne kötöz-
zétek meg magatokat szolgálatnak igájával“. Szóval, akár a
Jézus, akár az apostolok tanításait vizsgáljuk: azokban a vallás
és szabadság soha sem ellenségeképpen van feltüntetve, hanem
úgy jelenik meg, mint két együttműködő erő, a mely egyik
a másikat nem semmisíti meg, hanem védi, támogatja és kiegé-
szíti. Sőt annyira össze van forrva e kettő, hogy egyik elvesz-
tével megsemmisül a másik is.

Ezek szerint tehát nem is jött volna ellentétbe a vallás
és szabadság a kereszténység kebelében? Az igaz vallás, a
Jézus és az apostolok vallása nem soha. Csakhogy az a vallás
nem sokáig maradt meg a maga tisztaságában. Előállott az
egyházi érdek, mely a lehető legnagyobb arányban kívánt érvé-
nyesülni az egész vonalon. Többé nem az volt a kérdés, hogy
mit kíván a lélek üdve, hanem az, hogy mi az egyház érdeke?
Ebből a czélból szerveztetett az úgynevezett hierarchia vagy
papuralom. Ezért jöttek létre a különböző zsinati végzések.
Ezért készültek az ószt és lelkiismeretet kigúnyoló dogmák.
Kímélettel a gondolat köre és határa. Mesterségesen összeza-
vart fogalmak által megtévesztetett a lelkiismeret. Az egyént
elnyelte az egyház. S ha mégis akadtak egyesek, a kiknek
hite, lelke és szelleme nem tűrve ezt a megaláztatást, túl-
szárnyalt az egyházi szűk korlátokon: börtön, bitó vagy máglya
várakozott a merész lázadóra. A középkorban az egyház így
uralkodott. A szabadság vasra verve börtönben pihent. Vele a
vallás angyala is lemetszett szárnyakkal tehetetlenül vergődött
a porban. Helyette a vakhit és babona lidércz-alakjai rémesen
szállongtak a levegőben.

Hála az időnek, mely lassankint újra megnövelte a vallás
angyalának a szárnyait, hála a reformatorok nagy szellemének,
a mely szétrepesztette az egyházi börtön falait: a kereszténység
egy része ismét birtokába jutott a régen elveszített szabadság-
nak. Vallás és szabadság, mint ikertestvérek, ismételten együtt
indúlhattak el az emberiség boldogítására. Megtalálták újra azt
az összhangot, melyet Jézus szerzett volt közöttük. Oh milyen
szép korszaka az a kereszténységnek, melyben az a kettő együtt
működhetett. Ész és szív, hit és tudás, vallás és tudomány
megértik egymást. A lélek szabadon szárnyal a magasságban s

leszáll a mélységbe. Fürkésző szemmel vizsgálja az eget és földet s ezeknek titkait. Csoda-dolgokat művel. Nagyságának örök időkre szóló emlékeit állítja fel. És a midőn lázas munkájában kimerülve elfárad, a vallás angyalának keblén nemcsak pihenést talál, de újabb erőt is gyűjt a további küzdelemre. Itt van, ebben találjuk meg az emberi élet nagy titkát, célját és irányát, a mit a költő így fejez ki: „Ember küzdj és bízva bízzál“.

De mintha valamely rémes hangokat hallanék a messzi távolból! Még nem lehet elég tisztán értelmét venni. De sok mindent meg lehet tudni belőle, mintha most már a szabadság volna hamis jelszó gyanánt fölírva arra a lobogóra, mely a távolból felénk közeledik. Mintha a világ egészen megfordult volna! Hajdan a vallás nevében üldözték a szabadságot s ez az újabb csoport a szabadság nevében üzen hadat a vallásnak. Félreértés volt a régi, fogalomzavaron alapúl ez újabbi irány is, mert mind a kettő a vallás változhatatlan örök lényegét összetéveszti a változó és időszerű külső alakokkal. Azonban mégis alkalmas lehet arra, hogy a vallás és szabadság között a testvéri viszonyt egy bizonyos időre feldúlja s az összhangot a világ és emberiség kimondhatatlan kárára megzavarja.

Azért nekünk, a kik megtudjuk adni a vallásnak is, a mi a vallásé s a szabadságnak is, a mi a szabadságé; a kiknek mind a kettő egyformán szívünkhez van forrva, a kik e kettős jelszó alatt látjuk az emberiség törekvésének és haladásának eszményi irányát: — célunk, feladatunk és kötelességünk nyilvánvaló. Az ugyanazon célnak a tudatában, feladatunk és kötelességünk egyesíteni az erőket. Feladatunk minél szélesebb körben megismertetni az igazságot, hogy az a régi ellenségeket is szabadokká tegye. A közelgő ellenséggel szemben pedig feladatunk megértetni az írás szellemét: „A hol az Urnak lelke van, csak ott van az igazi szabadság“, hogy így vallás és szabadság háborítatlan békében végezhesék isteni küldetésüket e földön.

VÁRI ALBERT.

Egyháztörténelmi adatok.

CLX.

A református és unitárius papok és mesterek szabadalmi Háromszéken.

A XVII. sz. elején már gondolt Boeszkai István fejedelmünk arra, hogy a hosszas belháborúk miatt elszegényedett papi rendet fölsegítse, nemesi szabadsággal ellássa. 1614-ben hajtotta végre e tervet utóda Bethlen Gábor mindjárt uralkodása elején. A két Rákóczi György is megerősítette e kiváltságokat. 1654-ben II. Rákóczi György adta ki ennek hiteles elismerését Csulai György püspök kérésére.

E fontos és érdekes oklevelet, melyet kiadásra nyertünk, itt alább adjuk a következő rövid ismertetéssel:

A háromszéki református és unitárius eklézsiák kiváltságlevelei gyűjteményének tartalma ez:

II. Rákóczi György 1654 július 13.-án Gyulafehérvárt kelt levelében jóváhagyja és megerősíti a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György által a reformátusok és unitárius felekezetek részére kiadott kiváltságleveleket. E kiváltságlevelek megerősítését, illetve jóváhagyását II. Rákóczi Györgytől Csulai György, az erdélyi orthodox (református) hitűek püspöke a székely, nevezetesen Sepszi, Kézdi, Orbai és Miklósvár székekben, valamint az udvarhelyi és gyulafehérvári kerületekben lakó református és unitárius hitű előljárók, papok és iskola-rectorok nevében kéri.

A Bethlen Gábor által kiadott kiváltságlevél a papok, rectorok és özvegyeik kiváltságairól szól. Tartalma röviden a következő: Fájdalommal tapasztalja a fejedelem, hogy a mostani világban a professorokat s más tudós férfiakat nem becsülik meg kellőképpen s a fejedelmi udvarok ajtai nehezebben nyílnak meg az ilyenek előtt, mint a hízolgók előtt. Pedig a mint Croesus és Nagy Sándor példája mutatja a tudós férfiaknak már az ó-korban nagy becsületük volt. Ha már az ó-korban megbecsülték őket, mennyivel inkább fel kell karolnia neki az ügyüket. Úgy értesül, hogy a székely székekben lakó református, valamint az arianus, vagy másképpen egy Istent valló felekezet

vénei, papjai és tanítói, a kik eddig sikeresen nevelték a népet, mostanság kiváltságaikban sokszor zavartatnak. Sőt arra is van eset, hogy az egyházi férfiakat polgári, hadi s egyéb terhek viselésére is kényszerítik. Ő tehát, ki a vallásügyeket épp úgy szíven viseli, mint egyéb közügyeket, érdekükben Torjai Székely Péternek, Koppáni Istvánnak és Léerde Jánosnak, az ő kiküldötteinek előterjesztésére kimondja:

1. Minden pap és iskolamester az eklézsiához tartozó házakat és egyéb ingatlanokat, bárhol legyenek is azok s bármely jogos úton jutottak azok birtokába, mindaddig, míg az eklézsiánál szolgálatban vannak, akár megszakítás nélkül szolgálnak, akár kénytelenek szolgálatukat szükségből több-kevesebb ideig megszakítani, háborítatlanul birhassák. Továbbá ők is, árvaik s eselédjeik is mindenféle rendes vagy rendkívüli adó alól föl legyenek mentve.

2. Az említett papok és iskolamesterek özvegyei mindaddig, míg másodszor férjhez nem mennek, a fenti kiváltságot élvezzék.

3. Az említett felekezetek papjai és rectorai saját püspöküknek engedelmesséjének.

4. Az egyházkerületekben évenként egy-egy előljáró hivatalos vizsgálatot tartson.

5. Az eklézsiák előljárói tizenöt naponként bármely székhelyen törvényeik s egyházi ügyeik intézésére gyűljenek össze.

E czikkeket minden papra és rectorra kötelezőnek jelenti ki.

Kelt Gyulafehérvárt, 1614 augusztus 10. Aláírva jobbról Bethlen Gábor, balról Petsi Simon kancellár, alább Bölöni Gáspár titkár.

Miután I. Rákóczi György is, ki előtt a reformátusok nevében Sikó István, Dálnoki Balázs és Besenyei Kövér Miklós és az úgynevezett unitáriusok nevében Szentiványi György mutaták föl e szabadságlevelet, ez helyesnek véli, megerősíti s még öt pontot függeszt hozzá:

1. Ne engedtéssék meg, hogy a rectorok ok nélkül szüneteljenek az eklézsia szolgálatában s így visszaélés támadjon.

2. A rectorok, ha szolgálatukat elhanyagolják, herék módjára az eklézsiákban ne élhessenek.

3. Ha papok és rectorok utódjai atyjuk nyomdokait nem követik az egyház szolgálatában, a többi nemesek példájára lovakkal és fegyverekkel fölszerelve a haza védelmére, a fejedelemnek és utódainak szolgálatára köteleztessenek.

4. Az úgynevezett unitárius papok, kik az említett három székhely székből vannak, ezután egyházi és más fegyelmi ügyben a református püspöktől függenek s a vizsgálat tartásának joga is ők illese meg.

5. A tizenöt naponként való összegyűlésre nem kötelez-

tetnek oly szigorúan, hogy azt bizonyos okokból el ne mulasztassák.

Kelt Fogarasban, május 10.-én, 1647. Aláírva jobbról Rákóczi György, balról Salárdi János titkár.

Ezt a két kiváltságlevelet Csulai György kérésére II. Rákóczi György is megerősíti s mindenkire kötelezőnek ismeri el Gyulafehérvárt, 1654 jul. 13.

A levél hitelességét bizonyítja Bölönben 1727 decz. 3. Cserei János a miklósvári szék királybirája. Továbbá Középján Hermányi Péter a bardóczy és miklósvári ref. tractus seniora és Ajtay A. András a fenti tractus esküdt jegyzője.

*

Copia Privilegii Status Ecclesiastici in Háromszék Religionum Reformatae ac Unitariae.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod reverendus Georgius Csulai Ecclesiarum Orthodoxarum in Transylvania Superintendens pro partibus et in personis reverendorum tam Orthodoxae quam Unitariae Religionum Seniorum, caeterorumque universorum verbi divini ministrorum, scholarumque rectorum in sedibus siculiculis: Sepsi, Kézdi, Orbai et Miklósvár, partibus item Udvarhely, et comitatu Albensi Transylvaniae, sub senioratu Sepsi degentium et commorantium exhibuit et praesentavit Nobis literas quasdam confirmationales privilegiales Celsissimi quondam Principis Domini Georgii Rákotzi Dei gratia Principis Transylvaniae, partium Hungariae Domini et Siculorum comitis et Patris et Praedecessoris Nostri pie defuncti in pergameno patenter confectas et emanatas, sigilloque eiusdem pendenti autentico in cera rubra communitas, continentes in se alias literas super certis quibusdam immunitatibus eorum, a Serenissimo olim Principe D. Gabriele Bethlen, alias Principe Transylvaniae et eisdem concessis, quibus mediantibus idem praedictus Princeps D. Pater et Praedecessor Noster pie defunctus easdem literas omniaque et singula earundem contenta sub certis modis et conditionibus punctatim seu arculatim in eisdem insertis elementer confirmasse dignoscebatur tenoris infra scripti, supplicans nobis humilime, quatenus Nos quoque literas easdem confirmationales, privilegiales, omniaque et singula earundem contenta literis Nostris verbotenus inseri et inscribi facere, ac pro ipsis, eorumque haeredibus et successoribus universis perpetuo valituras, consensum Nostrum benevolum, pariter et assensum illis praebere, confirmareque elementer dignemur. Quarum quidem literarum tenor talis est.

Nos Georgius Rákóczi Dei Gratia Princeps Transylvaniae, partium Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod pro parte et in personis reverendorum Stephani Siko in Sepsi et filiali Miklósvár, certisque partibus Udvarhelyi et comitatus Albensis; Blasii Dálnoki in Kézdi, Nicolai Kóvér Bessenyei in Orbai, sedibus Siculicalibus Orthodoxorum seniorum, item Gregorii Szent-Ivani similiter senioris unitariam (ut vocant) religionem profitentis, caeterorumque universorum ministrorum et rectorum scholarum praefectarum, utrarumque religionum in tribus illis sedibus Siculicalibus Sepsi, Kézdi et Orbai degentium et commorantium, exhibitae sunt Nobis et praesentatae certae quaedam literae Serenissimi principis Domini Gabrielis Bethlen, Dei Gratia Transylvaniae Principis et felicitis memoriae predecessoris Nostri in pergamento patenter confectae emanataeque, sigilloque eiusdem Domini Principis impendenti, in cera rubra impressivae communitae et roboratae confirmationales; quibus mediantibus idem quondam Dominus Princeps nonnullus articulos, mutuo invicem ipsorum pastorum communibus votis et suffragiis sancitos, de et super dominorum ipsorum ab omnium censuum, taxarum, et contributionum pensionis, servitiorumque qualiumcunque exhibitionis, bellicarum expeditionum ingressus, ac magistratus secularis iurisdictionis exemptione, ipsorumque ministrorum ac rectorum ecclesiastico munere fungendorum, vel vero vacandorum vitae ac conditionum regulis, relictarumve ac orphanorum eorundem, post decessum ipsorum ex hac luce, quoad domus et haereditates huiusmodi ipsorum statu et conditione editos et conclusos acceptasse, aprobasse ac confirmasse dignoscebatur, tenoris infra scripti: Supplicatum Nobis extitit humilime, quatenus Nos quoque easdem literas privilegiales, omniaque et singula in iisdem contenta, rata, grata et accepta habentes, literis Nostris verbotenus inseri et inscribi facere, ac pro ipsis eorumque haeredibus ac successoribus universis perpetuo valituras gratiose confirmare dignaremur. Quarum quidem tenor literarum, seu verbalis contentia sequitur hunc in modum:

Nos Gabriel Bethlen, Dei Gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Quod licet Nostra hac aetate perraro, ac etiam paucissimi reperiantur princeps, qui humanissimarum et optimarum disciplinarum studia, earundemque professores benevolentia aliqua complectantur; saepe enim plerique doctos viros, ut videmus, negligunt, contemnunt, ac etiam odio habere consueverunt, adeo ut crebrius adulatoribus aulas principum, quam ipsis oratoribus patuisse conspeximus.

Veruntamen veteres contrarium omnino faciebant, atque ut Romanos praetereamus (qui doctissimorum virorum quorumque consensu mortales omnes virtute, gloria atque animi prae-

stantia excelluerunt), nonne vetustissimi illi principes ac reges eruditissimis viris delectati sunt, et cum illis etiam summa benevolentia et amicitia convinctissime victitarunt? Eosdem enim adhibebant in consiliis maximarum rerum, illis auscultabant, illos observabant, venerabanturque. Talis erat, ut reliquos taceamus, Croesus, Lydorum rex opulentissimus, qui cum studio civilis sapientiae flagraret et cerneret barbaras illas nationes, quibus imperabat, viris clarissimis omnino carere, excitatus Anacharsis fama, non dubitavit ad eum Athenas unum ex familiaribus suis expedire, qui illum ad se accerseret, non contemnamque auri vim eidem deferret.

Talis quoque erat Alexander ille Magnus, quem universus mundus admirabatur et metuebat, qui nunquam doctissimorum virorum consortio carere passus est. Si igitur potentissimi quoque monarchae morum vitaeque suae institutores doctissimos tanto in pretio habuerunt, quanto magis Nobis personarum spiritualium (quarum remedio D. O. M. humanam salutem administrari voluit) exemplo veterum, immemores esse decet, easdemque negligere? Intelligentes itaque honorabiles viros universos et singulos presbiteros ac concionatores quarundam ecclesiarum passim in tribus sedibus Siculicibus Sepsi, Kézdi et Orbai existentes Orthodoxae fidei, ac etiam, ut vocant, Arianae fidei vel religionis unum verum Deum et mediatorem Jesum Christum profitentes ministros haecenus non sine fructu maximo plebem Dei instituisse, nunc vero post habita eorum ecclesiastica immunitate, a personis secularibus multis in rebus ordinibus ipsorum repugnantibus interturbari, seque muneribus eorundem immiscere. Imo non deessent etiam quidam eorum, qui effraenata in ipsos licentia et audacia usi, nulla rerum divinarum habita ratione, maximis molestiis, acerbisque insultationibus ipsos ministros et rectores scholarum afficientes, etiam ad onera civilia ac plebeia suscipienda, bellicasque expeditiones subeundas cogere et compellere, sibi praesumere non dubitarent.

Nos vero, quibus non minus religionis cultusque divini, quam aliarum rerum cura incumbit, hisce ministrorum incommoditatibus ac etiam periclitationibus concitati, non alienum a nostris institutis esse putavimus, quin debitam huius rei rationem iniremus ac de certis quibusdam articulis immunitates eorum spectantibus, per eosdem communibus votis et suffragiis editis, et conclusis nominibus et in personis reverendorum Petri Siculi Torjai, Stephani Koppani, et Johannis Léerde seniorum, caeterorumque universorum et singulorum ministrorum et rectorum scholarum praedeclaratorum pro confirmatione eorum, de nobis in forma libelli supplicis exhibitis, elementer prospicere dignaremur, tenoris infra scripti: Quorum quidem tenor talis est, verbalis continetia in hunc modum sequetur:

Primo. Cernimus a summo rerum cunctarum moderatore

universam totius mundi machinam ea lege, modo, ordine dispositam esse, ut alter alterius vim et naturam sustinere, eiusque officio fungi, vel ei immiscere nequaquam possit: Si enim nox vicem diei, ac dies iterum noctis tenebras subiret, flamma in undas, et aqua in ignem converteretur, caeteraque elementa naturam suam in contrarium permutarent, nihil prius exinde, quam omnium rerum subitanea corruptio subsequeretur. Ut autem status et ordo ecclesiasticus uno recto tramite temperetur, et ecclesiastica dignitas in secularem conditionem quovis temporis in articulo transfigurari nequeat; ideo statuimus communi decreto, ut si qui ministrorum ac rectorum praetactorum ecclesiarum ac scholarum aliquas domos et haereditates aviticas, emptitias, vel alio quocunque (iusto tamen et legitimo titulo) partas et acquisitas habuerint, ubivis eadem extiterint, intra id tempus, donec possessor earundem muneri ecclesiastico addictus fuerit, sive sit in officio continue, sive vero aliquandiu eodem vacari ipsi necessum fuerit. Nihilominus tamen ratione talium haereditatum tam ipsi, quam orphani eorundem vestigia parentum sequentes, imo etiam inquilini ipsorum ab omni censuum, taxarum et contributionum, tam ordinarium, quam extraordinariorum, subsidiisque et lucri camerae fiscalis solutione, servitorum quorundam plebeiorum et civilium exhibitione ac bellicarum expeditionum, tam generalium, quam partialium ingressu immunes et exempti habeantur, neque in illos magistratus secularis ullam iurisdictionem praetendat aut aliquos dominii et potestatis exercere possit et valeat. Quin imo peculiaris inter ipsos usus continuus Ecclesiasticus in perpetuum observetur.

Secundo: Tempore pacis de bello cogitare, ac in humanis agentibus de posteris aliquid meditari consultum semper censuimus. Itaque si qui praefactorum ministrorum et rectorum dispositione mentis divinae hac luce (ea enim lege sumus conditi) privarentur, in tali casu relictas et viduae eorundem donec nomine maritorum suorum defunctorum, mediantibus nuptiis secundis non immutaverunt, praemissa immunitate semper et ubique uti possint et valeant.

Tertio: Partes ipsae in uno corpore licet diversa habeant munia, nihilominus tamen ad conservationem totius corporis omnes earundem partium actiones tendere videmus. Unio et concordia ab omnibus sanis et piis hominibus non solum laudatur, verum perpetuis enchomiis quoque extollitur. Inde ab initio quo singulari Dei beneficio propulsis tenebris inspirante gratia spiritus sancti praemissae ecclesiae tam orthodoxae, quam Unitariae religionis illuminatae extiterunt. Orthodoxa et Unitaria religio in ipsis ecclesiis libera fuit.

Ipsi autem ministri et rectores, licet diversae extiterint religionis, attamen mirabili concordiae nexu uniti, dependentiam unusquisque habuerit a suo episcopo et seniore, unione eorundem salva tamen remanente.

Quarto; Incuria et socordia validissima quoque et optima fundata aedificia corrucere et collabi saepissime animadvertimus. Quod praecavere satagentes, visitationes ecclesiarum singulis senioribus in sua dioecesi annuatim semel autoritate principis et annuentia, adiuncto si necesse fuerit brachio seculari, exercere licitum sit.

Quinto: Legem animam civitatis merito dixere veteres philosophi, sine ea enim uti domicilium animae absque ipsa anima, ita etiam nulla respublica vel societas aliqua consistere potest. Ut autem praedeclaratus coetus autefatorum seniorum rectorumque in omnibus suis actionibus et operationibus legibus divinis legitimae compositiones et examinationes diebus quindenis in quibuslibet sedibus et senioribus observentur. Nos itaque praemissa supplicatione nobis modo, quo supra porrecta bene exaudita et admissa praescriptos articulos non abrasos, non cancellatos, nec in aliqua sui parte suspectos, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibus literis nostris verbotenus sine augmento vel diminutione aliquali insertos et inscriptos quoad omnes earundem continentias, clausulas, articulos, et puncta eatenus quatenus idem rite et legitime existunt emanati, viribusque eorum veritas suffragatur, acceptavimus, approbavimus et ratificavimus, ac pro praefatis senioribus ministris et rectoribus, eorumque successoribus haeredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis perpetuo valituras confirmavimus, imo acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Dat. in civitate Nostra Mediensi, die decima mensis Aug. Anno Domini millesimo sexcentesimo decimo quarto. Et subscriptum erat à dextra Gabriel Bethlen mp. à sinistra vero partibus Simon Petsi cancellarius mp. Paulo inferius Gaspar Bölöni secretarius mp.

Nos itaque praemissa supplicatione, nobis modo quo supra porrecta, faventer exaudita et clementer admissa praescriptas literas privilegiales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus literis nostris de verbo ad verbum (excepta duntaxat dorsali earundem ascriptione, qua mediante publicationes earundem occasione nonnihil per officiales earundem trium sedium, eadem privilegia ipsis concessa limitata, ac plerisque in articulis cassata et invalidata, licet ex post per iteratum eumque serium mandatum dicti domini principis patenter ad eosdem officiales super abrogatione praemissa ipsorum limitatione, cassatione et invalidatione emanatum, nobis in specie productum, viribus restituta fuisse videbatur) sine diminutione, augmento vel variatione aliquali insertas et inscriptas, quo ad omnes earundem continentias, articulos, clausulas et puncta, eadem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earundem veritas suffra-

gatur, rata, grata, et accepta habentes, acceptavimus, approbavimus, ratificavimus ac pro praefatis Stephano Siko, Basilio Dalnoki, Nicolao Kövér Besenyey, et Gregorio Sz. Ivani senioribus, ac universis pastoribus et ministris, rectoribus scholarum in ecclesiis orthodoxis ac unitariis in tribus illis sedibus Siculicalibus habitis Sepsi, Kézdi, et Orbai existentibus commorantibus, modernis videlicet ac successoribus quoque et haeredibus universis perpetuo valituras gratisse confirmavimus, his duntaxat superadditis conditionibus.

Primo: Ne videlicet modernus rectorum vacantium numerus in dies in ampliorem exerescere, abususque per hoc temporis in successu exinde irreperere sinatur.

Secundo: Ne iidem rectores neglectis utriusque status conditionibus, tamen sub nomine ecclesiastico fucorum (?) ad instar vitam ducere permittantur.

Tertio: Quod haeredes et posteritates pastorum ac rectorum vestigia parentum in ministerio ecclesiastico non sequuti, more aliorum nobilium, bonis equis, armisque optime instructi, fidelem patriae ac nobis successoribusque nostris universis operam navare debeant, forentque adstricti.

Quarto: Quod ministri (quod vocant) Unitarii in tribus iis sedibus Siculicalibus praefatis commorantes, eo quo iam nunc ex communi regnicolarum constitutione in usu est, a modo de hinc quoque successivis semper temporibus dependentiam suam quoad moraliam seu externam disciplinam a superintendente orthodoxo habeant, eique soli non vero unitaris ipsorum superattendenti visitandi ipsos potestas concedatur verum si quid ipsis cum eo negotii in rebus religionem ipsorum concernentibus interveniat suo illum loco relinquere debeat.

Quinto: Quoad quindenae celebrandas non tam stricte sint obligati, ut eas certis etiam de causis intermittere minime liceat. Prout acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus. Datum in arce nostra Fogaras. Die 10 mensis Maii. Anno 1647. Et superscriptum erat a dextra. Georgius Rákotzi mp. a sinistra vero inferiori margine, Johannes Salárdi v. secretarius mp.

Nos itaque praemissa supplicatione antedictorum seniorum, caeterorumque verbi divini ministrorum ac scholarum rectorum medio praenominati reverendi Georgii Csulai apud nos humiliter facta, benigne exaudita, et admissa, easdem literas confirmationales, privilegiales, omniaque et singula in eisdem contenta, sine diminutione et augmento aliquali non abrasas nog cancellatas, nec in ulla sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus literis nostris insertas et inscriptas, quoad omnes earundem continentias, clausulas, articulos et puncta, eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae, viribusquae earundem veritas suffragatur, ratas, gratas et acceptas habentes, pro iisdem praedictis senioribus ac

verbi divini ministris scholarumque rectoribus, haeredibusque et successoribus eorum universis perpetuo valituras gratiose approbavimus, confirmavimus, ratificavimus, nostrumque illis consensum benevolum pariter et assensum praebuimus; prout acceptamus, approbamus, ratificamus, confirmamus, consensumque et assensum illis benevolum praebemus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitata nostra Alba Julia. Die 13. mensis Julii. Anno domini 1654. Georgius Rákotzi. mp.

Quod praeinsertae literae privilegiales, ex veris suis originalibus, sine omni vitio, mutatione, additione, demptione, connectione, suspicioneque sint pariatas et collectas per me attestatur fide mediante. Datum Bölön, die 3 Decembris 1727. Johannes Cserei v. iudex regius sedis Siculicalis Miklósvár. mp.

Ego quoque similiter attestor fide mediante. A. 1727 3 Decembris Közép-Ajta. Petrus Hermányi senior venerabilis tractus reformati in sedibus Bardotz et Miklós-vára.

Ego quoque similiter attestor fide mediante. Anno 1727. 3. Decembris. Ajta. Andreas A. Ajtai iuratus notarius venerabilis tractus reformati in sedibus Bardotz et Miklós-vára.

(A vargyasi Daniel-család levéltárából.)

Közli: ID. DANIEL GÁBOR.

Rédiger Géza emlékezete.*

(1845—1905.)

Alig egy rövid fél éve, hogy Rédiger Gézát társaságunk rendes tagjául választotta s már a nélkül, hogy megillető helyét sorainkban elfoglalhatta volna, mint néhai barátunkról kell róla megemlékeznünk. Az elismerés babérágát, melyet feléje nyujtottunk, a marosvásárhelyi közkórház kórágán fogadta ő s a sír széléig még annyi ideje és ereje se volt már, hogy baráti jobbját nyujthassa nekünk az elismerő figyelemért. Annyival megnyugtatóbb reánk nézve, hogy ez eszményies lelkületű férfi utolsó óráinak nehéz küzdelme közepette lélekben maga körül érezhetett minket s elismerésünk szelid fényét magával vihette a ráboruló sötét éjbe s nemes szive érezhette, hogy a szellem köztársaságából nem távozik hontalanul.

Míntha küzdelemteljes életének és hazafias lelkületének ez erkölesi elégtételt a gondviselés nyujtotta volna általunk!... Mert bár őt hiu dicsvágy sohase nyugtalanította, sőt egyik barátjához irt soraiban hatvan éves életkorára utalással maga figyelmezteti Petőfi szavaira:

„És a dicsőség oh mi szép,
Mi jó lehet láng-ifjunak,
De száraz törzsön a galyak
Többé meg nem fogamzanak“ —

emberi természetünkben rejlő tulajdonság mégis az, hogy jól esik, ha illetékes közvélemény hangzik felénk: „nem éltél hiába!“ S ezt a kedvező ítéletet Rédiger Gézára nemcsak mint emberre, de mint költőre is bizvást kimondhattuk — s jó hogy ezt ő maga is még meghallhatta, s szívében társaságunk iránti hálával zárhatta le szemeit.

Mínthogy azonban ő egy szerény körben, falusi elvonult-

* Felolvastatott az „Erdélyi Irodalmi Társaság“ ülésén, 1906. jan. 21-én.

ságban élt, melynek korlátain kívül szerepelni egyedül az irodalmi téren vágyott s ugynevezett országos híri ember nem lett, megismertetésére és egyéniségének jellemzésére egyet-mást e helyen el kell mondanom.

A Rédigerek lengyel nemesek voltak s egyik ősük — György — Blandratával jött át Erdélybe s mint annyi üldözött unitárius honfitársa, ő is itt telepedett meg. Abrudbánya lett a család második szülőföldre, a mi a János Zsigmondtól nyert magyar nemes levél prédikátumában is kifejezést nyert. Azonban az új otthon sem volt végleges. A Hóra és Kloska-féle lázadás a családot kiirtják. Csupán a csecsemő Károly marad életben oláhasszony dajkájánál. Ez felnevekedvén, Tordára telepedik át, ott vagyonos családot alapít, melynek egyik utóda, költőnk atyja Károly, postamesterséget is folytat s jó anyagi helyzetben 14 gyermek közül hetet nevel fel. Árpád, a legidősebb, unitárius pap és esperes lett, Béla a vármegyén alispánságig vitte — s Géza, a fiuk közt a legkisebbik, Kolozsvárt a Kriza János házában nevelkedvén, e nagynevű püspök biztatására szintén a papi pályára lépett s annak költői befolyása alatt már a gimnáziumban jeleit adta a költészet iránti hajlamának és tehetségének.

Ez időre esett — 1863-ban — az utolsó orosz-lengyel forradalom. A történelmi rokonszeny úgy az olasz, mint a lengyel szabadságharcok idején, tudjuk, mindannyiszor lánggra lobbant a magyar nemzetben s főképp annak ifjúságában. A mi történelem-tanárunk, néhai Buzogány Áron előadásai közben kitért a lengyelországi események és a lengyel nemzet szomorú sorsának ismertetésére s megindító szavai olyan mély hatást gyakoroltak az ifjúságra, hogy a hetedik osztályos Rédiger Géza tizedmagával összeesküdött lengyel véreinek segítségére menni. S bár, mikor tette került volna a sör, csak magára maradt, sok veszélyt leküzdve egyedül is bevállotta elhatározását. Mire azonban a helyszínére ért, a lengyel fölkelés már le volt verve, ő maga osztrák fogságba jut, besorozzák s egy évi bakasággal lakol hazafias lelkesedéséért. Atyja sok utánjárásával kiszabadul, visszakerül Kolozsvárra, a hol befejezi gimnáziumi s majd theologiai tanulmányait. 1870-ben kimegy Székely-Kereszturra osztálytanítónak, a rákövetkező évben Homoród-Ujfaluba s öt év múlva a Mezőség déli oldalán fekvő Szabédra papnak, a hol élete végéig 29 évet szolgált.

Hivei nagyon ragaszkodtak hozzá, valamint a mezőszégi magyarság általában becsülte őt, hol elszórtan élő hitrokonai látogatására évenként megfordult s őket hitök- és nemzetiségökben erősítette s e téren a más hitfelekezetbeliekkel is szívesen fogott kezét, hol a nemzeti ügy azt megkívánta. Pedig e fáradságos utazások rá nézve annyival terhesebbek voltak, mert a különben erős, vállas testalkatu, középtermetű, körszakált viselő férfi már hosszú idő óta asthmában szenvedett; azonban köteleességérzete és hazafisága nem engedte, hogy magát kimélje. Jóságot sugárzó kék szemeivel és keresetlen beszédes ajkaival bizalmat ébresztő, rokonszenves egyéniség volt, a kit minden körben örömmel fogadtak. Kedélyének különös varázsa kivált a gyermekekkel szemben érvényesült, a kiket szelid, mézédés szavaival és bátorító nyájasságával gyorsan meghódított és magához bilineselt. Én, mint tanítót láttam őt e bűvös erővel működni — s bár e téren jó hosszú pályafutásom alatt elég sokat észlelhettem: ő e tekintetben egyedül álló tüneményes alak az én emlékezetemben. Mennyi röpke öröm sarjadzott körülte a vidámság virágos kertjének boldog lakói szívében!... S mennyi juthatott e melegségből saját liz élő gyermekének, kiket bölöni birtokos és volt 48-as főhadnagy, Nagy József leányával, Amáliával kötött házasságából már-már mind felnevelének!

De a földi boldogság igen-igen ritkán teljes! Küzködünk egy életen át, hogy feladatainkat betölthessük — s mikor a rév felé fordul sajkánk, hogy ott fáradaimainkat kipihenve — boldog szemlélődéssel tekintsünk át a megfutott pályán: vihar csap ránk és elmerülünk, mielőtt azt az egy-két lépést a kikötőig megtehetjük volna.

Rédiger is küzdelmei javán immár túl volt, a látható veszélyeket szerencsésen kikerülte s talán éppen a boldog pihenés virányát pillantotta feltűnni élte alkonyára, mikor egyszerre csak nem is sejtethett veszedelem sujt le rá. Egyik szemét hűdés éri s a megvakulás rémes gondolatával keresi a menekülést, a mit az orvosi tudomány mikor meg is adott, ugyanott a kórház parkjában végzett sétái közben meghül, tüdőgyuladást kap — s néhány nap alatt belehal.

Ez az ő rövidre foglalt élettörténete, vagy legalább is annak kerete.

E keretben minket legközetlenebbül természetesen az ő költői munkássága és egyénisége érdekel.

Verseinek első zsebkönyv-alaku kis kötetét ő maga adja ki 1875-ben egy vidéki kis nyomdában — s „a kolozsvári unitárius főiskola ifjusági olvasó-egyletének ajánlja — hálája jeléül“ Szívével, korával és verseivel még nagyon közel áll ahhoz az iskolához, melynek kebelében nemes hagyományok hatása alatt Uzonival, Jékeyvel s szerény magammal is versenyben kezdette költészetének szárnyait bontogatni, s Petőfi „Örült“-jét, Vörösmarty „Élő szobrát“, Nyilas S. „A gyilkos éjszakáját“, Poe Edgar „Hollóját“ sat. a szavalás lehető magaslatára emelni. Az első kötet az iskolai zsengek legjavát tartalmazza, de tekintve, hogy mint theologus, ő már egészen érett ifju volt, lyrája szigorubb mértékkel is mérlegelhető. Sőt az a fiatalos báj, az az üde tavaszi légkör, a mi e tulnyomóan szerelmi és más dalokból s költői beszélyekből szétárad és a melyekben alanyiségának sokoldalúsága sokat-igérőleg jelentkezik, mintha a jóval később, 26 év mulva következő második kötetben, a mely már Kolozsvárt 1901-ben jelent meg, mintha, mondom, nem találná egyenes folytatását. Vagy hosszabb szünetelés állott be, vagy talán — mint az 1896-ban Marosvásárhelyt kiadott „Jóslat“ című dráma sejteti — kísérletezés történt a színműrásban és ez a lyrának nem vált előnyére. Igaz, hogy az életgondok sulya is ezidőre esik s részint ez, részint állandó tanulmányai, melyeket a tudományok és az irodalom minden szakából sok áldozattal alapított s ezer kötetet meghaladó könyvtárában végzett, keresve a hitnek és bölcseségnek forrásait, fejtegetve a lét titkait, átalakító hatással lehettek gondolkozására, az élet felfogására. Hogy ne is szóljak a kedélyről, a vágyakról, az eszményekről, a melyek az életkorok szerint változtatnak alakot, s a szenvedélyekről, melyekhez az ifjukornak van különös előjoga.

Egy érzés azonban változatlan elevenségben, sőt kimutathatólag fokozott mértékben vonul keresztül költőnk lelkén fiatal korától egész haláláig. Egy érzés, mely a hetedik gymnázista ifju szent hevületében, merész elhatározásában és annak elszánt kivitelében jelentkezik s mely később mind tudatosabban válik a nemzeti jog és szabadság rajongó szeretetévé. Költői lelkületéből legtöbbit e szent eszmének áldoz. 1875-ben halál-sejtelmekkel tépelődvén, legjobb barátját, Jékeyt hívja sírjához s a

sírgöröngyök tompa dübörgésében hozzá e végrendeletszerű kérdést intézi :

„Légy te mindörökké,
Légy te e hazának
Hű vigasztalója!
Nyujts dalodba vigaszt,
Szebb jövőt ígérve;
S bárha fájdalomnak
Terhe nyomja szíved :
Csalj mosolyt, a lantnak
Húrjain merengve,
Szenvedő anyáknak
Könnyező szemére“.

S ugyanőt 1901-ben is biztatja :

„Ne rettegj, ne reszkess lelked ihletétől.
Te szent látomásod nagy munkára hív föl.
Sejts, láss és prófétálj a szent látomástól.
Egy boldog jövőről, egy boldog hazáról.
Hirdesd közellétét annak a szent napnak,
Melyet sajtó szívvel százezerek várnak.
Mutasd meg Istenét a magyar nemzetnek,
Hogy bálványok előtt ne térdepeljenek“ . . .

Éberem figyel a világ folyására, a politikai életre és eseményekre s figyelmét minden mozzanat megragadja, a mi a haza sorsával vonatkozásba jő. Költeményeiben azért kaleidoszkopszerűleg váltogatják egymást a *csatahangok*, a *keleti háború*, a *kivándorlás*, a *közelő vihar* (sociálismus), Bem, Kossuth, Jósika Miklós dicsőítése, s egész életén át vallott függetlenségi politikai elveinél fogva Tisza Kálmán és az *osztrák-magyarok*, a *gyűlölt zászló* és a *kolomposok* ostorozása, a mikor bizony költőnk az epés Satyr s néha éppen a népszónok fegyverzetét ölti fel. Költőileg szép és becses azonban e téren is a második kötetet bevezető „Turul madár“, „A néphez“, a nemzeti ünnepekre írt dalok, a millenniumi „Hymnus“, a „Késő tavasz“, „Szebb jövőndő“.

Ime rövid mutatványul ezek közül a

„Halottak emléke“.

„Meggyujtom kisdéd mécesem
Sírhalmaik felett . . .
Vezess zarándokútra
Szelid emlékezet!

Arad, Rodostó sirja
S a többi jeltelen —
Feledve, koszorútlan
Bár tölünk ne legyen . . .

A nagy napok küzdelme
 Szent oltárok gyanánt
 Martyrjaiúknak sírját
 Hagyá emléktül ránk
 Borulj ez oltárokon
Imára — nemzetem!
 S egy boldogabb jövőért
 Imádkozzál velem.

S te Isten, fenn az égben,
 Hallgasd meg hó imánk:
 Legyen szabad, független
 Ismét magyar hazánk!
 Hogy kik a szabadságért
 Martyrként haltanak,
 Legalább lenn a sírban
 Békén nyughassanak.“

Költészetének másik szép viránya a vallás, melylyel szintén ifju lélekkel jegyezte el magát s a melyben mesterének az övéhez hasonló galambszelid lelkületü költő-papot, Krizát tekintette, a kiről egyik dalában kegyelettel mondja:

„Lelkem most is érzi az ihlet hatását
 Midőn rám lehelted nagy lelked áldását.
 Lelkészsze, költővé jószágod szentelt fel,
 Légy áldva örökké tisztelő érzettel.
 Emlékedet áldom, míg e földön élek,
 Halálom után meg — zengjen ez az ének.“

S hogy ő, egy előkelő, jó modu család köréből az akkoriban nagyon szerény unitárius papi pályát választva, azt soha meg nem bánta, sőt azon boldog megelégedés ragyogta be életét, azt, a ki nem ismerte is őt személyesen, költeményeiből egész biztosan megállapíthatja. S meg azt is, hogy ő egy humanus érzésü ember, a népet szerető, vallásos ihletségben és hazafiságban annak követésre méltó vezetője volt. És az egyház muzsája e papi erényekért nem is volt hálátlan iránta. Legszebb dalait a hit-, remény- és szeretetről, az ima vigaszt nyújtó, megnyugtató erejéről, vallásunk nagy mesteréről, a világ teremtőjéről és fenntartójáról, a vallás boldogító hatalmáról mind ez istennő sugallta fogékony lelkébe s azok közetlen bája és hatása valóban lebilincselő. Dávid tizenegy zsoltárának feldolgozása pedig a vallásos költészet igaz gyöngyei közzé állítható. S mintha az isteni ihlet a tartalom kívül az alakra is kiterjedett volna, annyival hibátlanabbak ezek formai tekintetben többi verseinek nagyrésze mellett.

Mutatványul ezekből nagyon nehéz valamit kiválasztani, annyira szép mindenik és annyira érdemes mind az olvasásra. S ha az imák és zsoltárokon kívül a „Hit szava“, a „Megnyugvás“, „Jézus keresztje mellett“, „A megváltó“, „Karácsoni kép“, „Ha hajnal szárnyon“, „Istenem! mi gyorsan tűnnek“,

„Péterfi D. barátomhoz“ s „Bizalom Istenben“ cziműeket különösen kiemelem s ez utóbbit, mint legrövidebbet bemutatom, ennyi az a legkevesebb, a mit e kincsből nyujtanom lehet.

Leteszem a könyvet,
Fáradt testem, lelkem.
Pihenést az álom
Karjain kell lennem.
Künn vad zivatar dül . . .
Szeretteim itt benn
Édes nyugalommal
Pihennek csendesen.
Hadd duljon a vihar,
Mi attól nem félünk;
Ki annak paranesol,
Űrködik felettünk.¹

Isten, haza és szabadság mellett a család az a gyöngyöző forrás, a mely költönket boldogító nedűvel táplálja és igazolja, hogy már említett vonzalma és megnyerő gyöngédsége a gyermekek iránt nem mesterkéeltség nála, hanem lelki világának, erkölcsi egyéniségének egyik becses alkotó eleme.

Az ő gyermekded kedélye, bevonva a vallás nemes zománcezával is, oly sok igaz örömet és vigaszt lel a családi körben, hogy még 10 gyermek gondját se sokallja, sőt „Az én imám“-ban így szól hozzájuk:

„Reménységem zöld erdeje,
Édes, kedves gyermekim!
Örömkönytől nedvesülnek,
Hogyha néznek, szemeim.
Megölelek, megcsókollak
S játszom, mint egy kis gyerek . . .
Sokan vagytok! . . . de *annál jobb* :
Több az öröm bennetek!“

¹ Egyházi dalaiból Iszlay M. zeneköltőnk által zenésítve vannak: 1. Én édes Istenem (reggeli). 2. Én Istenem . . . (estvéli). 3. Hajnal mosolyg . . . (husvétí). 4. Hozsánna neked . . . (husvétí). 5. Reménykedő szívvél (bűnbánati). 6. Istenem, én benned bizom (bűnbánati). 7. Az én ajakaim . . . CXLIV. zs. 8. Istennek hivei . . . CXXXIV. zs. 9. Istenem hozzád sohajtok . . . CXLII. zs. 10. Uram ki busulsz . . . V. zs. 11. Meddig felejtész . . . XIII. zs. Más dallamokra alkalmazva: 1. Boszú ne duljon szívedben . . . XXXVII. zs. 2. Hitünk nagy ünnepén . . . (Karácsonyi). 3. Magasztalunk téged . . . 4. Istenem, ítélj meg engem . . . XLIII. zs.

Feleségét is, kinek a sok öröm mellett a bajból is túlnyomó rész jutott, gyöngéd szeretettel biztatja:

„Megmondtam én réges-régen,
Édes kedves feleségem:
Várj csak türelemmel,
Mi sem tart örökké,
A mi crős, nagy küzdelmünk
Változik örömmé.
Örülj, örülj jó angyalom,
Lássak mosolyt már ajkadon!
A kikért küzdöttünk.
Nőnek, növögetnek:
A mi kedves gyermekoink
Rendre szárnyra kelnek.
A nevelés munkájából
Mind közelebb jó a „távol“.
A legnehezebbjén
Már keresztülléptünk,
Mért busulnánk, mért csüggednénk,
Hisz' az Isten vélünk!
Fölszendül már nemsokára
Az új-élet pacsirtája.
Eleget kesergett
A bú fülmiléje!
Hangozzék hát szíveinkben
Az öröm zenéje!

Szép összhangba olvad ezekkel az a szeretet és bölcsesség gyöngyeit pergető atyai intelem, a mit „Tanuló fiainak“ című versében közkinés gyanánt hagy hátra minden idők tanuló ifjának.

S ha ezekhez „A nagyapó“ című életképet is odaállítjuk, egy szép családi kör központján egy boldog családfőt pillantunk meg Rédigemben, a kit a gondviselés azzal az érzéssel áldott meg, hogy az életet talán a valónál is szebbnek lássa, vagy legabább annak rejtettebb szépségeit is észrevegye és méltányolja. De hisz a költőknek éppen ezt a kiváltságot nyújtotta a sors — sok egyéb megvont kegy kárpótlásául.

Anyagiakban ha tán szükölködött is, nem a maga nélkü-lözése bántotta, hanem a tömegeké, a kikért a jó pásztor szeretetével tünődik „A hit szavá“-ban;

„Én nem gyűlölök senkit
 És senkit nem utálok,
 De szívem föl-följajdul,
 Ha nézem a világot!
 Kérdem: így volt-e mindig?
 És így lesz mindörökké?
 Jólét, igazság nem lesz
 Soha a szenvedők?”

A ponyva-irodalom leszoritására alapított Révay-féle pályadíjt „Kincses Janesi“ népies elbeszélő költeményével a mikor megnyerte, e talán egyetlen díjazását műveinek — mit gondoltok: mire használja fel? . . . Belépik azzal az E. M. K. E. alapító tagjainak díszes sorába . . .

Ime! ez volt Rédigér Géza. Kora ifjúságától 60-ik életévében bekövetkezett haláláig: Isten, haza, szabadság — és a családi tűzhely szerény, de lelkes dalnoka!

Szálljon eltávozott tagtársunk porai fölé kegyeletünk — és sirhalmának cyprusa együtt viruljon fel az általa bálványozott s lánghevülettel annyiszor megénekelt szent szabadság soha el nem hervadó virágaival!

KOZMA FERENCZ.

Karácsoni beszéd.*

Alapige: János I, 42. Megtaláltuk a
Messiást! mely azt teszi, ha meg-
magyarázod, Krisztus.

Üdvözlégy kedves karácson, a keresztény világ áldott ünnepe! A te szelid fényed világít ma a családi boldogság és társadalmi élet minden viszonyában. Megzendül ma templomainkban a bethlemi pásztorok éneke, melynek hangjaira föl-emelkedni vágnak a lelkek a föld porából az eszmék világába, hogy az emlékezés fényével világítsuk meg az emberiséget megváltó eszmék bölcsőjét, a bethlemi jászolt. Lelkünk e napon az időnek regés távolán mereng. Részt veszünk azon kornak vágyaiban és reményeiben, győzelmeiben és csalódásaiban. Látjuk, mint jelenik meg egy új égnek és új földnek szelid hirnöke, a Jézus.

Midőn az emberiség vallásos érzelmei belemerülni készültek a választott nép komor világnézetének reménytelenségébe, majd az olympusi istenek játékaitól immár elfordult hitetlenségbe, a a töprengő lelkekben fölhangzott az isteni szózat: „ne féljete!” És ime a testiség lánczaiba bilincselte emberiség öntudatra ébred, fölismeri önön szellemét, szabadságát, magasztos hivatását és magas erkölesi lényét.

Fent és alant, a népnek bölesei és egyszerű gyermekei egyaránt foglalkoztak a Messiás eljövetelének eszméjével. A zsidó népnek régi dicsőségét már csak a multnak emlékei hirdették. A költők merengése, a próféták lelkesült jóslatai, a szolgaság és elnyomattatás titkos sohajai mozgásba hozták a lelkeket. A gyötrött szivek borongó fájdalma derülni kezd a jövőnek magas reményein. A történelmi multnak derűjét elborító komor

* A Bedő Albert-féle pályázaton pályadíjt nyert mű. A pályaműveket bírálták: Nagy Lajos, Péterfi Dénes, Boros György.

felkök közül fölhanzik a próféták szózata: jönni fog szebb kor, jobb idő, születni fog egy Messiás, ki teremteni fog új életet. És a Messiást megtalálták... Ott járt közöttük. Lelkének mélységei, szívének szentült érzetei az egész emberiség boldogításának eszméjével egyesültek. Az ő magasztos egyéniségének jellemképző ereje átment a történelembe és így az isteni kijelentés munkája az ő élete által személyes alakot nyert. Ő korának előítéletes, szűk látköréből kibontakozott és az ő hite, az ő erkölce az emberiséget megváltó eszmékké váltak. Ő egy új kezdet, mely fundamentumon a keresztény világ vallásos élete épült föl.

Jól esik lelkemnek, k. h.! — midőn látom, hogy a mindennapi élet fullasztó légkörében nem vesztettétek még el ezt az alapot, hanem ünnepi érzelmekkel feljöttetek e szent Sionba, hogy a hajdani bölcsekkel tisztességet tegyetek a gyermek Jézusnak. Pedig korunkban hányan s meg hányan hirdetik, hogy a keleti bölcsek vezérlő csillaga az emberiség gyermekkorára vezet, azon korra, melynek vágyait és reményeit, eszméit és törekvéseit a való életnek ész-igazságai lerombolják. De hadd hirdessék!... Mert nekünk az oly bölcselkedés, mely szívünknek vallásos érzéseit megbénítja, mely lelkünknek az örök életre irányzott reményeit a csalódások zivatarával kiöli, nekünk az oly bölcselkedés nem kell. Mit bánjuk, nevezzék hitünket képzelődésnek, erkölcsünket előítéletnek, csak ne ragadják ki szeretetünk karjaiból a mi barátunkat, a mi lelki vezérünket, a mi dicső mesterünket, a Jézust; mert ő általa élni fognak bennünk a mindig egy szebb, egy magasztosabb élet felé készítő eszmék és fülünkbe cseng a pásztorok éneke: „Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek, e földön békesség, s az emberekhez jóakarát“.

Én hiszem, hogy ő benne megtalálták a Messiást, ki hadat izent az emberiség zsarnokainak, a bűnöknek és erős meggyőződéssem, hogy korunkban is megtaláljuk őt, ha követjük a Jézust hitünkben (I.) és erkölcsünkben (II.).

I.

A Jézus tanításaiban az ember fogalmának kiváló méltóságot adott. A törvény szolgátságába bilineselt emberiséget a szeretet szabadságára emelte. Jézus által újak lettek az embe-

rek ; újak az arezok, újak a lelkek ; új az élet, új a halál ; újak a kötelességek, újak a célok és eszközök. A tarka judaizmusból egy egységes kép bontakozik ki lelki szemcink előtt. Szépek a színek, megkapóak az alakok, egyszerűek a kifejezések!

A törvény Istene haragszik és büntet, a Jézus atyja szeret és megbocsát. Az Úrnak haragja előtt megalázkodva zokog a halandó. Az Atya szeretete előtt bizalommal tekint az égre, az örök élettel megáldott ember. Az Ur szolgája helyett megjelenik az Atya gyermeke. Szeretet és szabadság a légkör, melyben a lélek fölszáll Istenéhez. Egyszerűség és őszinteség, remény és bizalom, szeretet és megbocsátás lengi át az emberek világát. A teremtés gondolata és a teremtmény fogalma közeledik egymáshoz. A szeretet végtelensége a kapocs, mely összeköt Istenünkkel ; bizalom a viszony, mely Atya és gyermek között kifejlődik.

Ő nem merül el az elmélkedések tömkelegébe, hanem életével bizonyította azt, hogy ő a valódi Messiás. Innen van az, hogy az ő tanítása két évezred után sem vesztette el az emberi akaratot megszentelő hatalmát. Előtte eszméi győzelmének biztos reménysége, mögötte messiási küldetésének tudata! Az ő hitének forrásából mindig vigasz árad szét a kinsujtotta sziv fájdalmára s lelkünket az ő tudománya a muló létezés világából az örökkévalóság felé vezérli.

A sorsváltozások és különböző lelki állapotok állandó befolyása alatt állunk. Oh mi emberek vagyunk! Hiába mondjátok ti bölcsek, kik kérkedtek világ- és emberismeretekkel, hogy az értelem a szükségképpen körülmények okait egybeveti, határoz és így éltek. Ne tagadjátok meg, hogy érző szivű emberek vagytok. Lám, jönni fog a fölébresztő szózat: ember ébredézz! A fájdalom vaskézzel markol szivedbe. Szép reményid összetörve, boldogságod megzavarva! Egy röpké pillanat s egy örökkévalóságra valót vesztettél... Fájdalmaidat panasztad, örömidet tovább adtad az embereknek? Mi lett az eredmény? Fájdalmaidat csak növelték, örömidet irigyelték. Be kellett látnod, hogy az életfolyam nagyobb hullámverései között csak a vallásos hit, az Istenbe vetett szilárd bizalom tarthatja fönn lelkednek egyensúlyát.

Igen! A hitnek szárnyain föl kell emelkednünk Istenhez. Nála van vigasz egyedül. „Tőle jó alá minden jó adomány és

tökéletes ajándék'. Az eszményi magasságból letekintve a földi életnek durvaságai elsimulnak, a fájdalom békességes türossé, az öröm szerény boldogsággá finomul.

Ha bizunk Istenben, nyugalom száll szivünkbe. A bűntudat gyötrő kinjai helyett fülünkbe cseng a megbocsátó szózat: „menj el békével és többet ne vétkezzél“. Ha háborúságot szenvedünk másoktól, biztató ígét hallunk: „boldogok, a kik háborúságot szenvednek az igazságért, mert azoké a mennyeknek országa“. Gyülölted embertársadat? Haragra gerjedtél ellene? Higyj Istenben! „Boldogok a békességre igyekezők, mert azok Isten fiainak mondatnak“. Elvesztetted életezélodat? Küzködtél és elfáradtál?... Tekints Istenre, higyj ő benne s látni fogod, hogy futsz és el nem fáradsz!

Az Istenben való hit új erőt ad, fájdalmat vigasztal, kísérteket győz, bűnöket megbocsát, büszkeséget lohaszt, gyűlölséget töröl, hibákat elfedez, fölébreszti a jót, győzelemre segíti az igazságot. A hit egész lényünket áthatja, vágyodunk a jó után, küzdünk az igazságért. Értjük a kis patak eszevesztését, olvasni tudjuk a felhők ormainak fényírásait... Isten kegyelme, Isten jósága mindenütt, természetben, és az emberi életben

Iy sok nyereségért ki ne igyekeznék szivének vallásos hitét ápolni, növelni? Csak a hitetlen. Ő idegen világban él. Mások a fogalmai az életéről, mások erkölcei, reményei, vágyai. Büszkén hirdeti, hogy ő legyőzte az előítéleteket s úlmüveltségének tudatában közönynyel és megvetéssel néz le a tömegre... Szállj magadba embertársam! Gondolj a végre. Lásd be, hogy az elbizakodott értelem a tudomány nagy kérdéseiben belevesz a töprengésbe és bizonytalauságba. Azért nincs, miért kevélykedj. Hisz talán már holnap indulnod kell a nagy útra s ha lelked békéjét földulta a tagadás szelleme, ha elvesztetted szived harmoniáját, boldogan hunyhatod le szemeid ama nagy álmra? Térj Istenhez, higyj ő benne, mert ugy jó, ugy megnyugtató. Hadd vezessen minket a hitnek birodalmában a Krisztus. Az ő vallásos jelleme hassa át szivünket. Keressük lelünk világában amaz egyéni vonásokat, melyek a halhatatlan eszmék igazságának élő tanubizonyosságai mibennünk. A Krisztus hívogat. Kövessük őt a bethlemi jászoltól a Golgotha keresztjéig. Fordítsuk tekintetünket az ő magasztos hitére, mely az

örömben ugy, mint a fájdalomban az Isten akaratján való megnyugvás érzelmével olvadt egybe.

De kövessük a Jézust erkölcsünkben is.

II.

Életünk szólja a tökéletesedés. Hogy pedig e magasztos czélt némileg megközelíthessük, érzésünk és akaratunk egyöntetű működésére van szükségünk. Ez az összhang emberi lelkünknek alaptörvényei szerint létesülhet. Lelkünk így szól: élni akarok. Saját egyénisége szerint akar fejlődni, haladni. Központon érezi magát s a magasabb rendű fogalmak alkotásából saját énjére is levonva a következtetéseket. Érez, tapasztal, gondolkozik, ítél; fél és bátor, szeret és gyűlöl, örvend és búsul saját egyénisége szerint. Így jelenik meg Isten előtt az öntudatos, erkölcsi ember. Érzelmeiről és tetteiről számot ad a benne levő isteni elvnek, az erkölcsi öntudatnak. Ha félre lép az igazság útjáról, saját benső bírója támad ellene. Ha rosszat gondol, ha igaztalant óhajt, ha meggondolatlanul fut kába álmok után, ha emberi botorsággal elfordul Istenétől, saját erkölcsi lényé támad ellene. Kínos gyötrelem szállja meg egész valóját. Hiába mentegeti magát, hasztalan keres áltató érvet, ok nélkül ölti arczára az egykedvűség álcát, — hallja a tiltó szöveget, mely a nyugtalanság pusztájába úzi egész lényét. Ninesen boldogsága, öröme hiányzik, vidámsága elmúlt. Nyugtalan lesz. Erkölcsi tudata a lelkiismeret szavával ítéletet mond tettei fölött.

Jézus tudományának az ő személyes élete adott erkölcsi tartalmat, midőn szavai és tettei, gondolatai és életének összes mozzanatai az erkölcsi fenség összhangjában egyesültek.

Igy történt aztán, hogy a keresztény vallás is, mint történelmi valóság kiváló erkölcsi tartalmával indult hódító útjára. Mert látták az ő nyomdokain a közös szeretet, az alázatosság, a szivtisztaság, a jellemzilárdság, a külső üres szertartásoktól föloldozott erényes élet elhíntett magvait terebélyes fává emelkedni.

Sokan vannak — k. h!, kik a keresztény vallásnak a történelemben való belépésénél a Jézus személyének kiváló hatását háttérbe szoritják. Azt mondják, hogy a keresztény vallás

igazságai mellett a Jézus személye egy véletlen történeti tény, mert hiszen azok az eszmék bárki más által is meghódolásra birták volna az emberiséget... Lehetséges. De a kik a szó és a tett, a gondolt eszme és annak megvalósítása között belátják az emberek világában a nagy távolságot, lehetetlen, hogy ne kételkedjenek, a pusztá ige ily mérhetetlen hatalmában.

Távol legyen tőlünk, hogy egy másik tulzásba tévedve a történeti igazságot a mi vallástudományi gondolt igazságunkkal akarjuk helyettesíteni, mert akkor a keleti képzelet színes képeit, avagy ama kor böleseleti eszméit akarnók ráerőszakolni a Jézus életének történetére. Mi fölvilágosult keresztények a Jézus életiróival nem járjuk be a képzelet ama regioit, melyek a csodás születésről és a neki tulajdonított csodákról regélnek. Mi megelégszünk azzal, ha erkölesi alanyiségünk tudatában követni tudjuk az ő példáját, az ő személyes életét, melyek meggyőznek minket arról, hogy ő az emberiség megváltója, tanítómestere, lelki vezére amaz ország felé, mely nem e világ-ból való.

Föl a szívvvel, föl az erkölesi akarattal k. h.! Ápoljátok szívetekben a hitnek fenkölt érzelmeit, igyekezzetek éltetekben megvalósítani a Jézusban fölismert erkölesi eszményképet. Akkor fogunk hozzá méltóan ünnepelni s akkor lesz: „dieső-ség a magasságos mennyekben Istennek, e földön békesség s az emberekhez jóakarát.“ Ámen.

ÁDÁMOSY GÁBOR.

G y ö n g y m o n d a t o k.

(Ujkori íróktól.)

I r i g y s é g.

Nincs szánandóbb az irigységnél; mert minden más bűnöknel feltételeztetik valami jó, ha esalfa is, — az irigységnek kirekesztőleg rossz eledele a gyötirelem, s neki jut a rossz, a mit másoknak ohajt. *Petrárka.*

Az irigység sárga ördög, mely a mások jólétét epével és búskomorsággal zavarja s keseríti. *Lafontaine.*

I r ó. I r o d a l o m.

A „talán“ a legigazabb szó sok írásban. (Igy jó hézagpótló fogantyú a „gyakran“.) *Voltaire.*

A mely író saját műveit jól rendezett kiadási összegben maga előtt feküdni látja, olyan mint a sok gyermekű apa, a ki még életében minden gyermekeit illendően elhelyezetteknek és kiházasítottaknak tudja. *Baldamus.*

Négy elemből merit minden szellem: magából, a természetből, Istenből, és a jövőből. *Schiller.*

A pártütöket meg kell büntetni; de azért, hogy az irodalommal visszaélhetnek az emberek, meg kell-e tiltani annak használatát? *Voltaire.*

Nyelvészet nélkül a legistenibb szerző is — bármit tegyen — csak egy rossz író. *Boileau.*

Boldogok, és ismét boldogok, kik a szép irodalmat békében és szabadságban mivelik. *Voltaire.*

Egy irodalmi ember élete örökös csatározás, és kezében fegyverrel hal meg. *Voltaire.*

Az irodalmárok között most hallgatag, majd zajos harez foly, mint a királyok között is; de amazoknak egy előnyük van, melyet

a királyok nem bírnak, kik fegyverrel harcznak, de az irodalomnál az érvek határoznak. *Voltaire*.

Az író csak akkor alkalmas a maga művét illőleg megbírálni, miután azt már el is feledte. *Voltaire*.

Ila a könyv jó, a bírálat elesik; ha rossz, a védbeszéd ezt nem igazolhatja. *Chateaubriand*.

Igaz és egyenes legyen az író, a ki pennáját felveszi. A ki e kenetet nem érzi magában, ne nyuljon mozsdatlan kézzel ehhez a szent hivatalhoz, — vivjon meg bátran a tudatlansággal és erőszakkal, — hagyja az örökös „úgy van! igen is!“ mondásokat a tányérnyaló elvnélkülieknek. Sisegjenek bár a kígyók, köpdössék fekete mérgeiket, huhogjanak a sötétség madarai, károgjanak a varjak és körülte ordítsanak az ég felé az éjféli ebek: ő szóljon igazat, vagy hallgasson. *Kármán József*.

Az írók egy osztálya mindig kíván ellenállani a közsugalomnak, s oly véleményeket támogat, melyeket megbán megtarthatás nélkül. *Constant Bénédict*.

Közepes szellemű emberrel elhitethetjük, hogy ő istenileg ír; jó szellemű ember csak annyit hiszen el magáról, hogy ő értelmes író. *La Bruyère*.

Amaz írónak, ki nem tekint egyébre, mint a jelen század izlésére, nagyobb gondja van önmagára, mint saját írásaira. *La Bruyère*.

Ismeret.

Az emberi ismeret csak kicsiny tények halmaza, melyet az egymás után következő nemzedékek összetett munkássága — megőrizvén mindenik a reámaradt s általa szerzett kincset — elvégre óriás gulává nevelt. *Smiles*.

Sok dolog nem tudását kárhoztatni nem lehet az emberben; de igen azok felőli téves fogalmakat és makacs itéleteket. *Malebranche*.

A mi hibánk értéktelemnek tartja sok javát, — s akkor ismerjük fel mindazt, ha sirba szállt. *Shakespeare*.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Dr. Kőváry László legújabb műve : „*Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából*“ 2-dik füzetében is megjelent a következő tartalommal : „Fennmaradásunkért való küzdelmünk az Árpád utódok alatt 1038—1301.“ Nagy 8r. 87—198. l.

E legérdekesb kort, az Árpádház boldog uralkodását és gyászos kihalását tárgyalja beható ismerettel és széles látókörrel tudós történetírónk. A jövő év a halhatatlan honszerző Árpád halálának ezeréves fordulása. E nevezetes emlékünnepre jelent meg e mű az Árpádházról, mely történetírónk Nestorának hazafias érzését oly szépen tanusítja. E legújabb munkája a néhány éve feltűnt „A millennium lefolyásának története“ mellé, annak méltó párjaként sorakozik.

K.

Essex—Hall Year Book 1906. Szerk. *Bowie Copeland W.* a brit és külföldi unitárius társulat titkára. Az angol unitáriusok Névkönyve mind teljesebb tartalmat és formát nyer Bowie titkár szerkesztésében. A berendezés beszédessé teszi a Névkönyvben a száraz adatokat. És a hol a tárgy természete engedi, egyes rovatok tanulságos olvasmányokként vannak megírva. A külföldi unitáriusokról szóló rovat megállapítja azt a tényt, hogy unitárius egyházközségek Európán, Amerikán, Ausztrálián kívül, vannak Ázsiában és Áfrikában is; Ázsiában India és Japánban, Áfrikában a déli angol gyarmatokon.

A politikai helyzet 1906 január elején ezimen *Bodnár Zsigmond*, budapesti egyetemi magántanár egy füzetet irt. Cziméből azt lehetne következtetni, hogy politikai mű; de nem az, hanem böleseleti. Az ő „erkölesi törvény“ elméletét alkalmazza a jelen politikai viszonyokra. A mostani állapot a Hobbes mondását idézi emlékeztetőbe : Bellum omnium contra omnes. A királyi tekintély és a nemzet creje nyer összehasonlítást. Akár egyezik az olvasó böleselelnk fejtegetéseivel, akár nem, füzete gondolkodásra keltő. Phythikus nyilatkozatai erre elég anyagot nyujtanak. Végén a sionis-

musról (cionizmus) is szól, melyben nem nagyon bizik, abban t. i. hogy a zsidók régi hazájokban a nemzeti államot felállíthatnák.

Az evangélium, mint a XX. század fegyvere. Irta *Perczelné Kozma Flora*. Budapest. 15 l. Ez értekezés újabb adalék arra, hogy írózó theologiai eszmékkal szívesen és avatott tollal foglalkozik. Azzal kezdi, mint egykor a port-royal iskola hívei, hogy a társadalom reformját az egyének reformjával kell megindítani. És erre a legalkalmasabb a Krisztus evangéliuma. Nem a dogmák, hanem az evangélium az, mely az egyént leginkább segíti a benső-harez megvívásában. Sem dogmák, sem bölcséleti elméletek nem érnek semmit, ha az „ősphilosophia“, az evangéliumi erkölcs hiányzik. „Az egy Istent imádó, érző, hívó, Krisztust követő ember jelzi legérthetőbben a szerényen és békésen működő, építő hatású demokratikus munkát“. Ez a Perczelné füzeté és ez irányban törekszik munkálni is.

A reformatio vallástörténeti jelentősége. Irta *Rohoska József* sárospataki theol. tanár. Sárospatak, 1905. Ára 80 fillér. A reformatio nagyszerű jelenség az emberi művelődés történelmében. A vallás a külső ritualizmus szolgálatába volt hajtva, Jézus vallásának lényege háttérbe szorult s belétevedt az egyházi dogmák és cultusbeli szertartások tömkelegébe. A Jézus vallásának lényege: a szeretet törvénye. A keresztény vallást ismét a maga lényegében mutatni fel a világ előtt, ez a reformatio mozgalma. A katholicismust nevezhetik „nagyszerű rendszernek“, mint autokratikus gépezetet, de a nagyszerű rendszer maga a szeretet vallása és annak gyakorlata. A reformatio nem végződött bé az első reformátorokkal, az folytatódik ma is, hogy a kereszténység visszavezetessék a Krisztushoz. „Visszavezetni a kereszténységet a Krisztus elveihez és elvezetni a világot a Krisztus vallásához: ez a reformatio folytatásának, a következő évszázadok reformatori munkásságának célja és feladata“. Mindezekről szerző világos nyelven szól és oly hangon, melyből az igazság szeretete s a meggyőződés ereje érzik ki, mely megkapó.

Józan Miklós, budapesti unitárius lelkész Dávid F. egyl. felolvasásokat adott ki: *Keresztény renaissance*. Stromp Lászlótól. *Testvériség* (költ.) Józan M. A nép lelke. Benedek Elektől. Tolstoy és a szabadelvű egyházak. Perczelné Kozma Florától. Az ev. békesség a legfőbb jó. Haypál Benőtől. *Versek*. Szaboleska Mihálytól. Channing és Renan. Bodnár Zsigmondtól. (Nem annyira Channing és Renan adja, mint inkább az ifjú Renan Channingről). *Ima*. Józantól. Üdvözlő beszéd. Ürmösy M.-tól. *Válasz Ferencz J. püspöktől*. *Háladatosság*. Bogyai Kálmánétól. Dr. Martineauról. Józan M.

Theologiai szaklap számai most a polgári év szerint jelennek meg, negyedévenként. Az 1906-i 1. sz. tartalma: Ninive. Hornyánszky Aladártól. A főisk. rendszeres theol. seminariumok feladata és módszere Pröhle Károlytól. A szorosabb értelemben vett egyházi beszéd; gyakorlati bibliamagyarázat és homília. Csiky Lajostól. A tört. kritikai theol. irány. Mayer E.-tól. Tamás följegyzése Raffaj Sándortól. Könyvismertetés. Előfizetési ára évi 6 kor. Theologusoknak 4 kor., mi Raffaj Sándor szerk.-hez küldendő Pozsonyba.

Pályázat egyházi beszéd megírására. *Dr. Bedő Albert*, ny. államtitkár, egyházunk illustris s áldozatkész tagja újabban ismét pályadijat tűzött ki egyházi beszéd írására, s az Egyh. Képv. Tanács a következő pályázati hirdetést bocsátotta ki:

Az őszi hálaadó ünnepre népszerű nyelven unitárius egyházi beszéd irandó a protestáns hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének serkentésére.

A beszéd terjedelme Cicero betűkkel nyomtatva nyolczad alakban legfeljebb 12—16 oldalra terjedhet.

A pályadij egyszáz korona, mely a bírálat kihirdetése után csakis abszolút becsü eredeti beszédnek adatik ki.

A bírálat eredményét az 1906 évi egyházi főtanácsoson hirdetik ki; a bírálatot pedig az Egyházi Képvisező Tanács által a kolozsvári unitárius kollegiumban tanító, felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az Egyházi Képvisező Tanács által választott 3 tagu bíráló bizottság teljesíti.

Pályázhat minden felszentelt unitárius pap, kivéve az előbb említett kollegiumban tanító papokat és tanárokat.

A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, szerző neve pedig külön borítékba zárandó s ez a boríték a pályamunka jeligéjével látandó el.

A pályaművek 1906. évi augusztus hó 1-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be, később beérkező művek pályázatra nem bocsáttatnak.

A pályamű a nyertes szerző tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető” czimű unitárius folyóiratban kiadatik.

Nyomatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

KÜLÖNFÉLÉK.

Magyarországon a mult év a zavaros politikai viszonyok által volt lekötve. Mindenik egyház a maga rendes gyűléseit megtartotta, de feltűnőbb mozzanat alig fordult elő. A reformátusok két-izben zsinati gyűlésre is összejöttek, hogy újra átvizsgálják és javítsák egyházi törvényeiket. A protestans egyházak állami dotatiojának emelése, mely ezelőtt pár évvel megindult, szünetelt; sok más állami érdekkal együtt háttérbe szorított. Ily ügy tárgyalásáról az országgyűlésen nem lehetett szó. Oly viszonyok állottak elő, hogy a klerikális párt is távolabbi ezéjait csakugyan távolabbi időre hagyva, más pártokkal egyesült közjogi harezokra. Maga az államkormány eddig szokatlanul oly elemek szövetségét kereste, melyeknek szereplése vallási szempontból éppen nem mondható örvendetesnek. A nemzetközi atheista socialista párt jutott időnként előtérbe. Az unitárius egyházban a mult évről figyelmet érdemlő mozzanat, a tordai gymnasiumnak, mely több száz évig szolgálta a nemzeti művelődés ügyét, de pár évig más alakban létezett, ismét helyreállítása.

Németországban a mult évben több szabadelvű lelkész ellen végzést mondtak ki a consistoriumok és hibáztatták szabadelvűségükért. De a közérzület e végzések ellen tiltakozott. A miveltség azokra azzal felelt, hogy még nagyobb pártolásban részesítette a szabadelvűek egyesületét, a Protestantenvereint. Sőt újabb hasonló egyesületeket hozott létre és „a vallástörténelmi népies könyvek” kiadására százezeren irtak alá s a szabadelvű lapokra is még többen, mint azelőtt. És a Protestantenverein központját Kaiserslauternből Berlinbe tették át.

Bajorországban a klerikálisok a politikai liberalismus és a protestantismus iránt engedékenyebb magatartást látszanak tanúsítani. A mult évben a socialdemokratákkal szövetkezve, a képviselőházi választásokon többséget nyertek a liberális párttal szemben. A protestansok azt hitték, hogy a klerikális párt győzelmével még rosszabb idők fognak következni rájuk. De maguk a klerikálisok

siettek megnyugtanni, „hogy a vallásfelekezetek egyenjogosultságának megszüntetésére senki sem gondolt“. A képviselőházban is tartózkodnak attól, hogy felekezeti különbségeket érintsenek beszédeikben, sőt közelebb lapjaik azt ujságolták, hogy „X. Pius olasz katechismusának“ kiadása, mit a regensburgi nagy egyházi gyűlésen emlegettek, elmarad. Nem tartják most alkalmasnak az időt olyan könyv kiadására, melyben a protestantismus ellen támadások foglaltatnak. Nem akarják a fegyverszünetet zavarni. A protestansok azonban jól tudják, hogy ez engedékenység csak addig tart, míg a fontosabb állásokat az államban biztosítják maguknak s végezzék az, hogy Bajorországot klerikalis állammá tegyék. Szóval Hegel mondása szerint, mely most került felszínre, „Bajorország minden időre sötétfolt kell hogy legyen Németország világosság-térképén“.

Oroszországban a mult év az újkori eszmék és mozgalmak heves forradalma alatt összetörte a gör. keleti egyház sokszázéves korlátlan uralmát. A nem rég kiadott türelmi rendelet, mely az egyéni meggyőződésnek szabadságot biztosított és a külső események, melyek Oroszországra a legkedvezőtlenebbül alakultak: elsöpörték az orosz-egyház addig hatalmas procuratorát, ki a birodalmi tanácsban a szent orosz-egyház isteni küldetésének volt a képviselője nemcsak Kelet sárga fájával szemben, hanem Nyugat újkori eszméivel szemben is. Pobjedonoszczew letűnt a szinterről. És ugyanakkor az orthodox politika tehetetlennek bizonyult saját népét illetőleg is a népszenvedélyek kitörései ellenében, valamint a hatalmat kezelők durvasága és értelmetlensége ellenében is. Pobjedonoszczew és szent orosz-egyházi politikája letűntek . . . És sajátságos, hogy a mult évben bár előkelőbb formában, de hasonló eset történt a róm. katolikus egyházzal Franciaországban, hol a törvényhozó testületek kimondották az állam és egyház teljes szétválasztását. Kimondották azért, hogy a római egyház és papság káros befolyását a néptől távol tartsák, hogy hatalmát a legkisebbre korlátozzák. A francia állam a római egyházat lerázta magáról mint terhes nyűgöt, lerázta kérelhetetlenül, mert nincs szüksége egyházi állampolitikára.

Franciaországban az állam és egyház szétválasztása ez év elején ténynyé vált. A legnagyobb változás, melyet Franciaország mindamellet is, hogy annyi forradalma volt, évszázak óta látott. A francia protestansok nem keresték és nem is okozták az államtól való elszakadást. A protestansok és a modern állam nem

voltak egymással ellenséges viszonyban. A római egyház ultramontan s köztársasággellenes politikája okozta a szétválást. A következők azonban a protestánsoknak is viselniök kell. Egyházközségeik többé már nem kapnak államsegélyt. Nagy áldozatokat kell hozniok gyülekezeteik fentartására. A francia protestánsok a megváltozott viszonyok közt is teljes bizalommal néznek a jövő elé. Gyülekezeteik nagyobb függetlenséget nyernek s a létfenntartás szüksége szorosabb összetartásra utalja Franciaország protestánsait.

A pápa és Franciaország. A pápa encyclicát intézett a francia katolikusokhoz, a melyben utal arra, hogy az egyháznak az államtól való szétválását már hosszú idő óta tervezik és előkészítették. Az encyclica röviden felsorolja azokat az intézkedéseket, a melyeket az egyház ellen életbeléptettek és a melyek valószínűségben csak kevésé választják szét az államot az egyháztól. A pápa azután vizsgálat tárgyává teszi a szétválástási törvényt és kiemeli azokat a pontokat, a melyeket különösen sérelmeseknek tart és pedig: 1. a törvény nem respektálja az Isten által szentcsített hierarchiát, az által, hogy az istentisztelet nyilvános gyakorlását a polgári bíróság illetékessége alá tartozó társaságokra bizza; 2. sérti a törvény az egyház szabadságát, a mikor az összes társaságokat a polgári hatóságok illetékessége alá helyezi és több intézkedésével korlátozza az egyháznak a hívőkre és a nyilvános istentiszteletre való befolyását; 3. sérti az egyház tulajdonjogát, a mikor legnagyobb részt megfosztja az egyházat vagyonától, templomaitól és egyházi berendezéseitől, valamint alapítványaitól és megszünteti az egyház szolgálóinak illetményeit, a mely egyrészt azokért a javakért adott kártérítés volt, a melyeket az állam az első forradalom idején magához váltott, részben pedig a concordátum által meghatározott köteleességét képezte az államnak. A szent atya sajnálkozásának ad kifejezést a fölött, hogy a szétválástási törvény megzavarja Franciaország belső békéjét.

X. Pius Olaszországgal szemben mind engesztelékenyebb magatartást tanusít. A múlt év dec. 30-án egy római közjegyző előtt az olasz kormány és a szentszék megbízottjai egy fontos szerződést irtak alá. Mikor 1873-ban az olasz képviselőház a szerzetes rendek eltörlésére vonatkozó törvényt megszavazta, kimondotta azt is, hogy a rendek vagyonának felszámolásából keletkező alapokból évenként bizonyos összeget adjanak a szentszéknek, az illető rendeknek külföldön fentartására, más szóval a hittérítők számára. IX. Pius nem akarta az évi összegeket egyáltalán elfogadni, nehogy szentesíteni látszassék azt, a mit ő jogfosztásnak tartott. Később XIII. Leo elfogadta az évi összegeket, de titokban. X. Pius ennél tovább ment. A „Journal des Débats“ római levelezője szerint

elfogadja nyilván az évi járulékokat. Nevében Respighi bibornok megjelent a kir. közjegyző előtt és az állam két magasállású hivatalnokával rendezte az ügyet és ezt írásba foglalták és aláírták. A Franciaországgal való szakítás alkalmas arra, hogy a pápa Olaszországhoz közeledjék. A jezsuiták római lapja éppen mikor az az egyesség létrejött, tárgyalta a francia szétválasztási törvényt és azt a harmadik köztársaság hivatalos apostasiájának mondotta.

Loyson Hyacinthe a „Siècle„ jan. 22-iki számában „IX. Piustól X. Piusig“ czímen vallási és egyházi dolgokról írva, felmutatja, hogy mennyire visszamarad a pápaság, mely most a szétválasztási törvény által magát megsértve érzi. Sajnálattal említi fel, hogy a Vatikánban ultra-conservatív szellem uralkodik. És megjegyzi különösen azt, hogy a bibliai tanulmányokkal ismeretlenek. Minden forradalmak közt, mondja, melyek a régi alapokat rombolják, talán a legkevésbé észrevett, de bizonyára a legmélyebben ható az, melyet a biblia tanulmányozása idézett elő . . . A keresztény hitnek megmutatása, az ihlett könyvek teljes valóságára és authenticitására által, mit minden seminariumban gyakorolnak, oly tétel, melyet többé nem lehet fentartani. Loyson Hyacinthe úgy véli, hogy a héber monotheismus és a keresztény messianismus nem függ a mindig vitás életrajzi és könyvrajzi részletektől. S cikkét így végzi: „A jövő nem a katolikus paganismusé, sem pedig a bölcsészeti atheismusé. A jövő a lélekben és igazságban imádásé, a hogy Krisztus akarta, s mi el fog jöni a Szent-Péter templomba éppenúgy, mint a párizsi Notre-Dame-ba és mindenüvé, mikor a rombolás órája után, mely még mindig tart, az újraépítés órája fog ütni.“

A Vatikán költségvetését X. Pius pápa alább szállította, de mégis nagy hiány mutatkozik. A toscaniai klerus ennek következtében felhívást intézett Európa valamennyi államának r. kath. papságához, hogy jövedelmük egy bizonyos részével járuljanak hozzá a pápai udvar költségei fedezéséhez. E felhívásra Németországból, Austriából és Magyarországból a róm. kath. püspökök már mintegy 700.000 kor. aláírást ígértek.

A katolikus párt Belgiumban. A belgák országában már huszonegy év óta van a katolikus párt uralmon. A „Revue bleue“ francia folyóirat jul. száma ezzel kapcsolatban tanulmányt közöl. Belgiumot a tizenhatodik száz reformatiója kevésbé érintette. És a tizennyolcadik száz felvilágosultság-mozgalmának is nem volt hatása csak a kastélyok párisi nevelésű úrainál. 1787-ben, mikor II. József német

császár, Belgiumnak is ura, szabadelvü rendeleteit kiadta, melyek a klerusnak politikai kiváltságait megsemmisítették, az egész népség tiltakozott ellene. 1814 ben, mikor a bécsi congressus Hollandia egy részével növelte az országot, hogy Franciaország hatalmát ellensúlyozza, a tekiutélyesebb polgárok összehívott gyűlése az elébe terjesztett alkotmányt abból az okból nem fogadta el, mert abban a lelkiismereti szabadság és a vallási cultusok egyenlősége volt kimondva. Az első francia köztársaság és első császárság uralma csak a városokban hintette el a szabadelvűség eszméit. Az 1830-iki forradalom után a szabadelvü párt jutott felül. De az utóbbi huszonegy év óta az uralom folyton a katolikus párt kezében van. Ez annak tulajdonítható, hogy a katolikus párt engedett ultramontanizmusából. 1875-ig a belga katolikusok szorosán ragaszkodtak a Syllabus tanaihoz és a helyi szabadságok védelmére szoritkoztak. De az 1880. körüli kath. nemzedék más módhoz folyamodott; a társulatokból, egyletekből kiküszöbölte a vakbuzgó ultramontanizmust. Nyiltan elfogadta az alkotmányt, melyet az előbbi nemzedék csak rossz átmenetnek nézett. S ezzel ura lett a helyzetnek és a nagy vagyonnal, melylyel a klerus szolgálatára áll, uralkodik a socialis kérdések és az ország felett.

A lengyelországi katolikusoknak a pápa a mostani politikai mozgalmakban szenvedőleges magatartást ajánl. X. Piusnak a körlevelével kapcsolatban egy író Pius egyik elődjének, XVI. Gergelynek egy hasonló iratát idézi emlékezetbe, mely iratot elődje az 1830-iki forradalom idején intézett volt a lengyelekhez. Abban az időben Mickiervicz Ádám egy könyvet adott ki „Vándorok könyve” czimen, mely francia fordításban is megjelent, melyhez az előszót Montalembert M. akkor Lammenais-nek tanítványa írta. A kivándorolt Mickiervicz könyörögve kérte a keresztényvilágot, hogy jöjjenek Lengyelország segítségére az engesztelhetetlen Miklós császár ellen, s a pápára és Istenre hivatkozott. A pápa egy körlevélben felelt, melyben roszszalta a lengyel forradalmat és Mickiervicz könyvét kárhoztatta. Lammenaisnek hátrahagyott levelezéséből az tűnik ki, hogy a pápaságnak a lengyel kérdésben tanusított eme magatartása volt az, a mi a legfőbb indító okul szolgált arra, hogy a híres író a római hierarchiától elszakadjon.

Újabb emlék Servétnek. A genfi engesztelő emlék után jön a vienne-i. Vienne, délfranciaországi város volt a spanyol születésű Servét Mihálynak rendes lakóhelye 1540-től fogva. „Restitutio Christianismi” czimű munkájáért először a francia róm. kath.

papság ítélte máglyára és ha el nem menekül, végre is hajtották volna rajta az ítéletet; így csak művét égethették meg, 1553. jun. 15-én. Néhány hónappal később a genfi tanács Kálvin ösztönzésére hasonlóan elítéli és a Champel-halmon oct. 27-én végrehajtja a halálos ítéletet azon a helyen, hol most az emlékoszlop áll. A francia róm. kath. papságot is csak a véletlen akadályozta meg a halálos ítélet végrehajtásában. S így a türelmetlenségnek ama ténye éppen annyira terheli a róm. kath. egyházat is, mint a kálvinista egyházat. Vienne városának néhány szabadelvű férfia, kik névben és tényleg is katolikusok, a polgári hatóságok és a művészeti bizottság támogatása mellett most szobrot akar emelni a város egykori híres lakójának. A megalakult bizottság meg akarja óvni a tudós nevét az elfeledéstől, mert Servét, mint tudva van, Harvey-t a vérkeringés felfedezésében megelőzte; és emlékeztetni akar, hogy Servét nem csupán a Kálvin áldozata, hanem a róm. kath. egyházé is. A szobor, melynek készítését a megbízott művész már megkezdte, bizonyossága lesz annak, hogy az egyház egykor hibákat követett el a szabadság, igazságosság és az emberiség ellen és szabadelvű fiai ma azoknak a kiengesztelését akarják. És azt úgy fogják nézni mindenek, a mint a keresztényies érület növekedésének zálogát és mint helyén valót a genfi engesztelő emlék mellett. A bizottság reméli, hogy az amerikai Egyesült Államok előhaladott katolikusai is hozzájárulnak e szobor létesítéséhez.

A Brahma-Somaj egyik képviselője, Sen calcuttai tanár, ki előzetesen az amerikai unitáriusoknak volt vendége, januárius hóban Angliában tartott felolvasásokat. A Brahma-Somajjal kapcsolatban beszélt a kereszténység valódi szelleméről is. Jézus nem egy távollevő személyiség, mondotta. Jézus nem ment ki ebből a világból, hanem benne él a keresztény férfiak és nők szívében . . . És a Jézus szelleme nemcsak a kölesüös testvéri szeretetnek és szolgálatnak szelleme, hanem az egyéni felelősségnek is az érzete, a társadalmi és politikai fejlődésnek is szelleme. És a hindú népnek, mely százévekig a fatalismus eszméje befolyása alatt állott, szüksége van e szellemre. Elég volt már az indiai társadalomban a puhaságból, a férfiaság, az egyéni felelősség szellemére van annak szüksége. A Brahma-Somaj ennek a munkáját akarja teljesíteni Indiában. És azt reméli, hogy ebben vele Nyugat szabadelvű keresztényei együttéreznek. Miért jelentené a kereszténység Indiára és Kelet más népeire csupán a hódítás, a külföldi uralom szellemét?

Ki volt Szentgericzének első lutheranus papja? Bár a székelyföldön már János Zsigmond idejében elterjedt az unitárizmus, ez időből kevés papot tudunk onnan megnevezni. Károlyi Péter, iskolánk 1567-beli igazgatója, pár év múlva Váradon írt könyvében gúnyolódik a „székely prófétákkal“. E próféták egyike lehet az a Siculus (Székely) György, kit 1549 máj. 29-én avattak fel Wittenbergben lutheranus pappá s kiről ugyanott beírták az egyetem anyakönyvébe, hogy hazájába, Szentgericzére (Zentgeritzra) hívták meg papnak.

Ez az adat is bizonyítja a lutheranizmus korai elterjedését a székelyföldön. Épp oly hamar lettek azok 1569 táján reformátusokká s néhány év multával unitáriusokká. E megkedvelt hitről csak a XVII. évszáz üldözése kényszerítette egynémelyiket vissza megint az elhagyott református vallásra. (V. ö. M. ev. egyháztört. emlékek 1905. 9. 1.)

K—ó.

Érettségi vizsgálati utasítás. Dr. Lukács György vallás-és közoktatási miniszter egyre-másra új tervezetekkel lepi meg a világot. Karácsony első napján jelentek meg a napi lapokban a legelső hírek, melyek a régi érettségi vizsgálati utasítás revisiojáról szóltak. Annyira meglepők és újak voltak, hogy egyelőre nem akartunk hitelt adni a hírlapi közleményeknek. De megjelent a Hivatalos Közlöny ez évi első száma s ez közölte az egész utasítást. A hírlapi közlemények igazaknak bizonyultak.

A kérdést még Wlassics vetette fel s már-már a megoldás révébe juttatta, midőn távoznia kellett állásából.

Az országos közoktatási tanács e tárgyú munkálatát közölte az illető forumokkal. Ezek meg is adták véleményeiket. És most fogja magát az új miniszter és e munkálattól igen lényeges pontokban eltérő utasítást készít s az illető forumok véleményének meghallgatása nélkül, rendeletben kibocsátja az új utasítást. Wlassics honosította meg azt a mindenképen helyes eljárást, hogy valamely elvi jelentőségű rendelet kibocsátása előtt mindig megkérdezte és meghallgatta az illetékes szakköröket. Utódja — az ügy hátrányára — szakít e szokással. A régi és új utasítás között lényeges eltérések vannak. Eddig öt tárgyból kellett írásbelit tenni s a magyarból vagy latinból kapott elégtelen disqualifikált a szóbelire. Ezután csak háromból kell s egy tárgyból kapott elégtelen nem vet vissza a szóbelitől. A görög és német elmarad az írásbeliből is, szóbeliből is, holott a tanügyi körök mindkettőt a szóbeli tárgyává szerették volna tenni. Ez az intézkedés lejárhatja ezt a különben sem nagyon szeretett két tantárgyat s ha eddig nem volt kellő az eredmény, ezután még olyan sem lesz. E kívánság motívuma az volt, hogy a vizsgálatnál a visszacsések elkerülése czéljából a súlyt ne az írásbelire, hanem a szóbelire vessük. A szóbeli ideje meghosszabodik, mert elmarad a görögöt pótló irodalmi tanulmány is. Eddig egy tanulóra esett 45 perc, ezután esni fog 60 perc, egy tárgyra 12. Ha elismerjük is, hogy ez időnyereség a

vizsgálatot behatóbbá, intensivebbé teheti, de alig hisszük, hogy ez az intézkedés alkalmas volna arra, hogy az érettségi színvonalát, melynek sülyedését illetékes tényezők sokszor felpanaszolták, emelje. A létező bajokon a minősítési törvény változtatásával lehetne segíteni, amint már jeleztük e lapokon, s meg vagyunk győződve, hogy a míg nem akad valaki, a ki ennek megváltoztatását erélyesen megkezdje és végrehajtsa, addig az érettségi utasítások körül való babrálás lehet jóakarató, de egészen kárba veszett fáradság.

(Dr. G. K.)

A középiskola reformja. Egy másik tervezete dr. Lukács György közoktatási miniszternek a középiskolák reformjára vonatkozik. Már a múlt év novemberében tartott beszédjében nyilatkozott e kérdésről s később jelezte, hogy ankétet fog összehívni megbeszélésére. Törvényjavaslatával elkészült, az értekezletet összehívta s ez több napon át tárgyalta e fontos kérdésről. A törvényjavaslat nem egységes középiskolát, hanem egységes jogosítású középiskolát tervez. A 4 alsó osztályban minden tanulóra nézve egyaránt kötelező rendes tantárgyak vannak, a 4 felsőben vagylagosan kötelezők, melyek közül minden iskola legalább kettőt tartozik tanítani s minden tanuló egyet választani. A vagylagosan kötelező tantárgyak nem tárgyai az érettséginek. Ezek: görög, francia, angol, olasz, ábrázoló geometria, kémia. Az érettségi vizsgálat, tekintet nélkül arra, hogy a tanuló a vagylagosan kötelező tárgyak melyikét tanulja, általában minden főiskolára jogosít. A gymnasium és reáliskola elnevezés megszűnik s helyükbe mindenütt „középiskola“ lép.

Ez a lényege a törvényjavaslatnak, a mely — nem tagadjuk — hatalmas lépéssel vinné előbbre a középiskolát a modern eszmék és gondolatok forgatagába.

De az értekezleten igen komoly hangok emelkedtek e javaslat időszerűsége ellen. Általában az értekezletre ráfeküdt az a nehezen elnyomható hangulat, hogy ez a kormány semmivel sem szerezte meg magának azt a jogcímet, hogy ilyen nagy és nehéz kérdések ötletszerű megoldásához fogjon s olyan allureket vegyen fel, mintha egész komolyan és céltudatosan akarná a kulturális politikát az egész vonalon reformálni. A középiskola kérdése nem új kérdés, nyugaton is régóta vajudnak vele. Németországon az ötletes császár megcsinálta a reformot egy kijelentéssel. Nem törődött sokat a különböző középiskolák különböző tanulmányi terveivel, hanem egy rendeletben kijelentette, hogy mindenféle középiskolai érettségi minden főiskolára jogosít. Ezt nem igen volna ajánlatos utánoznunk. De az ország jelenlegi politikai közhangulata nem alkalmas arra, hogy e nagy kérdést beledobják s elhamarkodva jól-rosszul határozzanak benne. A középiskolát nem lehet odadobni érvényesülni kívánó ambícióknak kísérleti objectumul, mert egy nemzet vezető rétegei összes erkölcsi, intellectualis érdekei forognak kockán. Ezeket pedig kockára tenni nem szabad.

(Dr. G. K.)

Törvényjavaslat az egyetemekről és egyetemi főiskolákról. Leginkább rokonszenvezünk a közoktatási miniszternek ama törvényjavaslatával, a melyet az egyetemekről bocsátott ki. Főképp, vezető gondolatát tartjuk minden figyelemre méltónak, a melyet jó lesz majd alkalmas időben meghányyni-vetni. Ma a gyakorlati minősítés érdekei mindenképpen akadályozzák az egyetemet valódi hívatásában, a tudomány eszményi kultiválásában. Ma az egyetemek tartják a minősítő vizsgálatokat s az állam állapítja meg azok tanulmányi rendjét. Pedig a dolog természetéből következik, hogy ennek fordítva kellene lennie. Hisz az állam tudja legjobban a maga szükségleteit, azokat a feltételeket, a melyeknek bírása nélkül senki állami szolgálatba nem léphet. Viszont a tudomány és tanítás szabadságának elve, a mely a német egyetemeket oly megérdemelt magas polczra helyezte, azt követeli, hogy az egyetem teljesen függetlenül, minden külső állami beavatkozástól, maga állapíthassa meg tanulmányi rendszerét, a melyet nem befolyásolhat egyéb, csak a különböző tudományok természetéből folyó okok s ezek tekintetbe vétele. A törvényjavaslat ezen az alapgondolaton épül fel s valóban sajnálni lehet, hogy ilyen egészséges gondolat olyan körülmények és viszonyok között kerül felszínre, a melyeknek láttára önkéntelenül is eszünkbe jut:

Timeo Danaos et dona ferentes.

(Dr. G. K.)

Latin a középiskolában. Mostanában rájár a rúd a középiskolára. A múlt évben Méray-Horváth az iskolai évet „*Kezdődik az emberbutítás*„ c. cikkével köszöntötte, A „*Huszdik Század*“-ban, s később külön is megjelent. Rendkívül heves és szinte megmagyarázhatatlan animositással megy neki a latin iskolának. Később egy másik cikkében positiv javaslatokkal is előáll, a melyek között — helyes kiindulási alapelvét nem tekintve — sok komikust is találunk. A lavinát megindította. Azután már magától is gurult. A budapesti társadalomtudományi társaság is actiót indított a középiskola kérdéséről. Fialat tudósok, publicisták és sociologusok, kiknek agyát Spencer Herbert evolutionista tanításai termékenyítették meg, de a kiknek ítélete — ez az oly ritka szellemi kincs — még nem forrott ki, nem állapodott meg, nagy jóakarattal, de tendentiosusan kérdéseket állítottak össze és küldtek ki egyesekhez, hogy azokra szívök szerinti válaszokat kapjanak. A kérdések úgy voltak összeállítva, hogy csak a vak nem látta, hogy azok éle a mostani középiskola s annak tanulmányi rendje ellen irányult. Aztán megkérdeztek orvosokat, psychiatereket, hírlapírókat, ügyvédeket, képviselőket, csupán tanférfiakat nem, szorgosan ügyelve arra, nehogy olyan is bele találjon szólni a vitába, a ki ért hozzá s ismeri egészében a

mai középiskolát. A társaság aztán értekezletet tartott s a megkérdezett férfiak előadták a kérdéstről mondani valójukat. Ez értekezlet-ről a napilapok tendentiosus közleményeket adtak ki, a melyek a középiskola ellen már felkeltett ellenszenvet és hangulatot még szították. A társadalomtudományi társaság „*A középiskola reformja. Vita a középiskolai kérdésről.* I. kötet. Budapest, 1906.“ cz. most adta ki e beszédek egy részét. A vita még foly, nincs befejezve.

A mult iskolai év végén a kolozsvári tanári kör is hozzászólott a kérdéshez. Dr. Schneller István egy beható, a maga csapásán járó, a közhangulattól nem vezetett felolvasásban ismertette álláspontját. E felolvasást ismertetni nem czélunk. Tárgyunkra egyelőre csak annyi tartozik belőle, hogy ő az elemi és középiskola közé — a régi u. n. előkészítő osztály analogiájára, legalább is annak alap gondolatára építve — egy u. n. progymnasiumot iktatna be 3 évi folyamattal s ebből az előkészítő tanfolyamból kidobná a latint.

A kolozsvári tanári kör e havi ülésén Márkos Albert tanár foglalkozott e kérdéssel: „*A latin tanítás nehézségei a két alsó osztályban*“ czimmal. Abból indul ki, hogy a tanítási utasítások a latin és magyar tanítását különösen az alsó fokon egy kézbe kívánják adni s azt követelik, hogy e két nyelv tanításánál a kölesönös utasítások, vonatkozások teljes mértékben kihasználtsanak, hogy az egyiknél elsajátított anyag a másik tanításánál gyümölcsözőleg felhasználtassék. A milyen szépen hangzanak e tanácsok az elméletben, épen olyan nehéz a megvalósításuk a gyakorlatban. Ezt tudja mindenki, a ki valaha tanította e két nyelvet a kezdő fokon. Nem részletezzük e nehézségeket, csak épen felemlítjük a birtokos jelző és az u. n. birtokviszony, a határozókról szóló tanítás és részeshatározó eseteit. Egy másik nehézség az *est* copula szerepe. Megokolt észrevételeket tesz a gyakorlati tanárképzésről is, a melynél mintául állítja oda az elemi iskolai tanítók módszeres kiképzését. Aztán párhuzamot von a magyar és német gyermek dispositioi között. A hol a német gyermek nyelvének indogermán voltánál fogva nagy könnyűséggel esik túl a nehézségeken, ott a magyar, mert nyelve egész más nyelvtörzshöz tartozik, majdnem leküzdhetetlen akadályokkal találkozik. Ezek után már arra az eredményre jut, hogy a latin a gymnasium I.—II. osztályából törültsessék.

A gyűlés nagy tetszéssel fogadta a felolvasást s minthogy épen a latin nyelv tanárai nem voltak kellő számban képviselve s a kérdést elég fontosnak tartotta, a jövő ülésre tűzte ki megvitatását.

Nem tudjuk mi lesz az eredménye e mozgalmaknak, de azt látjuk, hogy forrongás van mindenütt s tanári körökben is egyre hódít a reform szükségességének érzete.

(Dr. G. K.)

Az állam és egyház szétválasztásának következményei. Párisból írják: Az antiklerikálisoknak az a reménye, hogy az állam és egyház szétválasztása rombolólag fog hatni az egyházra és végül szakadásra fog vezetni az egyes felekezetek közt, csodá-

latos módon az izraelitáknál teljesebbé válik a leghamarabb. Néhány nappal ezelőtt egy előkelő párisi salonban a zsidó társadalom legkiválóbbjai, köztük Reinach Tivadar, a kiváló történetíró, Ábrahám a Sorbonne tanára, Léwy Germain, a dijoni rabbi, összegyűltek, hogy megbeszéljék egy reformált zsidó hitközség alapítását. A reformtervvel foglalkozók abból indulnak ki, hogy az újabb zsidó generációk úgy sem tartják meg a vallást átszármazott, orthodox formájában. Az atheista szabadgondolkodás és a socialismus a vagyonos zsidó polgárság köreiből is rohamosan terjed, a vegyes házasságok szaporodnak, a gyermeknevelés nélkülözi a vallásosságot és ha a bevándorlás nem erősítené, a zsidóvallás a közel jövőben teljesen megszűnne Franciaországban. A reformerek ennek akarják útját állani. A reformált zsidóvallás megtartja a régi hitelveket, de új, a modern világfelfogásnak megfelelő formába öltöztetve. A zsidóvallást meg kell fosztani a ritualis szigorúságtól, a mely ugyanis elvesztette történelmi jogosultságát, nevelő értékét és csak arra szolgál, hogy a zsidók és az egyéb hitűek közt gátat emeljen. A reformált hit tisztán vallásos lesz és nemzeti szempontból nem szeparatistikus. Ellenkezőleg, a francia zsidóság beolvadása a francia nemzetbe külsőleg is dokumentáltassék, legelsőbbben azzal, hogy az istentiszteletet francia nyelven tartásuk. Mint, ugyszólván historiai hagyatékot, csak néhány héber imádságot tartanak meg és az istentisztelet tartamát egy órára redukálják. Nagyjelentőségű újítás, hogy a laikus elemnek megengedik a hitszónoklást. A rendes istentiszteletet vasárnapra tervezik, a konzervatívabb elemre való tekintettel azonban szombatnapon is tartanak rövid istentiszteletet. A megalakulóban levő új zsidó hitközségnek legfontosabb kérdése az imaház. A reformerek igényt tartanak a meglévő zsinagógák egyikére. Nem lehetetlen azonban, hogy a konzervatívok ezt a tervet megghiúsítsák. A kérdést, ha másként nem, úgy oldják meg, hogy a tehetősebb reformerek adakozásából új imaházat építenek.

Szentek kimulása. Azokkal a reformokkal, a melyeket X. Pius a pápai udvartartás egyszerűsítése céljából életbeléptetett, a pápa nem elégszik meg, hanem magát a vallást és az egyházat is meg akarja tisztítani mindattól, a mi annak méltóságán és komolyságán esorbát ejt. Rendeletileg eltávolította Nápoly piaczaról egy Expeditus nevű fantasztikus szentnek szobrát és megtiltotta ennek a szentnek imádsát, mert kiderült, hogy Expeditus sohasem élt, ha csak egyes papok fantáziájában nem. Hasonlóképpen töröltette a pápa szent Filoménát a szentek sorából, a kit a múlt században avattak szentté és a kinek alakja éppen oly legendás, akár az Expeditusé.

Ez eltörölő intézkedés után érdekes megfigyelni a katolikus hit babonás hiszékenységét. Szent Expeditus alakja valamely élénk képzeletű nápolyi barát agyában fogant meg, ki abban a szolgálatra kész és olcsón segítő szentnek képmását alkotta, mint ezt az

elnevezés értelme világosan bizonyítja. Szobrot is állíttatott neki az elámított néppel, elhallgatva azt, hogy az a képzeletbeli alak sohasem létezett. E sehonnai szent mellett a régi görög mythológiából credt a legendás szent Philomena. A középkorban nevezték így a philomelát vagy fülemilét. A Philomela pedig eredetileg Pandion mesés atheni görög király pogányhitű leánya volt, ki egy családi szerencsétlenség következtében vált búsán éneklő fülmilévé.

Ilyen mesébe való az a 10,000 szüz is, kiket Attila katonái Franciaországban egy csomóban találtak. Nem különben szent Crispinus, a lábbeli készítők kegyes patronusa, ki lopott bőrből készített sarút a szegények számára. Paduai szent Antal, kit a XVIII. százban a spanyol hajóhad fővezérévé tettek meg s ki a forrón óhajtott Algirt még azért sem szerezte meg a keresztényeknek. Hát még ha szent Lojola Ignác valódi mivolta világosodik ki, kinek rokkant katonából szentté bérmált emlékét hamis csodákkal vették körül a jezsuiták. Azt is mondják, hogy 100,000 aranyba került a pápa javára e szent katona megszentesítése. *R—cz.*

Unitáriusok száma hazánkban. A legujabb statistikai kimutatók szerint 1904-ben 70,967 unitárius élt Magyarországon és 13 a horvátok közt. E szerint a magyar unitáriusok száma ma meghaladja a 71,000-t.

Böln. A reformatio óta az unitarismusnak egyik erőssége. Most folyóiratunkból is jól ismert jeles munkást hívott el lelki vezéréül. A bölni egyházközség Lőfi Ödönt választotta meg papjának, hogy az atyja által az egyházközség szellemi és anyagi előmenetelére annyi évtizen át sikerrel folytatott munkát tovább vigye. Helyébe Nagy-Ajtára Veress György papjelölt választatott meg.

A hódmezővásárhelyi egyházközség állandó papjául ígérkezik most kinevezett lelkésze. A hódmezővásárhelyi egyházközségben eddig gyakran volt lelkészváltozás. A fejlődő egyházközség gondozását most Barabás István lelkész vette át, hogy buzgósággal és a néki adatott tehetséggel építse a lelkeket és az egyházközséget.

Gyászhir. Csikfalvi és kibédi *Kibédy Lajos* áll. tanítóképző intézeti r. tanár, földbirtokos, Hunyadmegye törv. hat. bizottságának tagja, városi képv. testületi tag, a dévai unitárius egyházközség pénztárnoka életének 55-ik, boldog házasságának 26-ik évében jan. 14-én elhalt. Egy közhasznú, vallásában buzgó és becsült férfi s derék magyar ember hunyt el benne. Halálát fájlalják mindenkifelett neje özv. csikfalvi és kibédi Kibédy Lajosné, szül. marozsgezsei Mohay Gizella; s nevelt leányai, a Nyárády nővérek; s szülői csikfalvi és kibédi Kibédy Sándor és neje Nagy Anna. Porait Nagyölyvesre szállították és ott helyezték a családi sirboltba végnyugalomra.

ARANYKÖNYV.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok.

(28-ik közlemény.)

301. Dr. Ferencz József, ügyvéd Kolozsvár . . .	10 K.	— fill.
302. Jóváírt kamat 1905. év I-ső felére . . .	201 „	95 „
303. Péter Sándor városfalvi lelkész	5 „	— „
304. Jóváírt kamat 1905. év II-dik felére . . .	207 „	15 „
305. Báró P. Horváth Kálmán, főgondnok		
13-dik 100	100 „	— „
306. Péter Sándor, városfalvi lelkész újból . . .	3 „	— „
(Ugyanennyit adományozott a Dávid Ferencz emlékalapra is.		

Összesen 527 K. 10 fill.

Az előbbi 27. közlemény 8570 „ 70 „

Együtt 9097 K. 80 fill.

Ezt a közleményt inkább mondhatnám elszámolásnak, mint Aranykönyvnek, a mennyiben a nagyobb tételek nem adományok, hanem az elhelyezett alapítványtőke kamatai. De jól esik nekem, hogy évenként legalább egyszer (L. Ker. Magy. 1905. évi I-ső füzet.) így is rámutathatok az alapítvány gyarapodására. Minő összegről számolhatnék el most, ha többen követtük volna áldozatkész főgondnokunk nemes példáját, a ki 1896 óta évenként megújítja ez alapítvány gyarapítására szolgáló adományát? Fogadja ezért ezuttal is hálás köszönetemet. Ugyszintén köszönet a többi adományokért. Vajha a jövő évben még többeknek mondhatnék köszönetet!

Kolozsvár 1906. februárius hó.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(XIV. közlemény.)

Árkosi Benkő Mihályné, Szöllösy Juliánna .	400 K.
Dr. Kóváry László	200 „
Vargyasi Hajós Gyula	20 „

I—XIV. közl. összesen : 5667 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja, s ugyanakkor templomát is megjavíthassa. Kérjük a minél hamarábbi hozzájárulást! Ez adományokért meleg köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében :

Kolozsvárt, 1906. febr. 16.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.
